

ა. ანდრონიკაშვილი

აკაბული სიტყვების სპარსული ზვით შემოსვლის
შესახებ ქართულში

სპეციალურ ლიტერატურაში გამოთქმულია მოსაზრება, რომ უშუალოდ არაბულიდან ქართულში შემოსული სიტყვების რაოდენობა შედარებით მცირეა, მიუხედავად იმ ხანგრძლივი ურთიერთობისა, რომელიც არაბებსა და ქართველებს შორის ყოფილა საქართველოში არაბთა ბატონობის ხანაში. ეს სიტყვები შეიძლება შემოიფარგლოს საკუთარი სახელებისა და სამოხელეო ტერმინების გარდა რამდენიმე ათეული სიტყვით, რომლებიც მეტწილად XI საუკუნემდეა შეთვისებული. უმრავლესობა არაბული წარმოშობის ლექსიკური ელემენტებისა გზას იკაფავს ქართულში სპარსულის (ნაწილობრივ თურქულის) მეშვეობით XI—XII საუკუნეებიდან¹.

ირანული ლექსიკური ელემენტების კვლევისას ქართულში ჩვენ გვერდივერ ავუარეთ ე. წ. არაბულ-სპარსულ სიტყვებს, რომლებიც, როგორც ცნობილია, ახალი სპარსული ლექსიკის დიდ ნაწილს შეადგენენ და, ბუნებრივია, ქართულშიც საკმაო რაოდენობით არიან შემოსული. აღნიშნული სიტყვების გამოვლენის მიზნით ჩვენ შევისწავლეთ ძირითადი ძველი ქართული ძეგლები IX—X საუკუნიდან დაწყებული XVI—XVII საუკუნემდე, განსაკუთრებით XII—XIII საუკუნეების ქართული საერო ლიტერატურის ძეგლებს: „ვეფხისტყაოსნის“, „ვისრამიანის“, „ამირანდარეჯანიანის“ ლექსიკა. წინამდებარე შრომაში განხილულია ერთი ნაწილი ჩვენს მიერ ძველი ქართული ლიტერატურის ძეგლებში გამოვლენილი არაბულ-სპარსული ლექსიკური ელემენტებისა და წარმოდგენილია დაკვირვებანი ფონეტიკურ შესატყვისობაზე აღნიშნული სიტყვების შემოსვლის გზასთან დაკავშირებით.

რთული საკითხი არაბული სიტყვების ქართულში შემოსვლის გზების შესახებ, რომელიც დღემდე მონოგრაფიულად შესწავლილი არ არის, ჩვენი აზრით, შეიძლება რამდენადმე მაინც გაიკვეს, თუ დავეყარებით ქართულში დამკვიდრებული არაბული სიტყვების ფონეტიკურ სახეს, შევუპირისპირებთ მას ამოსავალ არაბულსა და ახალ სპარსულ ფორმებს და გავითვალისწინებთ იმ ცვლილებებს, რომლებიც ამ სიტყვებს განუცდიათ სპარსულში ან ქართულში გადმოსვლისას.

ცნობილია, რომ არაბული და სპარსული ფონეტიკური სისტემები მკვეთრად განსხვავდება ერთმანეთისაგან. სპარსულს არ მოეპოვება მთელი რიგი

¹ იხ. Н. М а р р, Древнегрузинские одописцы, Т. ИР., IV, 1902. გ. წ ე რ ე თ ე ლ ი, სემიტური ენები და მათი მნიშვნელობა ქართული კულტურის ისტორიის შესწავლისათვის, თბილისის სახ. უნივერსიტეტის სამეცნიერო სესიათა მოხსენებების კრებული, I, თბილისი, 1947, გვ. 30—41.

ბგერებისა (განსაკუთრებით თანხმოვნები), რომლებიც არაბულში გვაქვს. მიუხედავად ამისა, სპარსელებმა მთლიანად გამოიყენეს არაბული გრაფიკა. ეს მათ საშუალებას აძლევს დამწერლობაში მაინც გაარჩიონ ერთმანეთისაგან სიტყვები, რომლებშიც მოიპოვება სპარსული კონსონანტიზმისათვის უცხო ბგერები (ا, ع, ق, ط, ظ, ص, ض, ث, ج და სხვა) და ამით თავიდან აიცილონ აბსოლუტური დამთხვევა სხვადასხვა არაბული სიტყვებისა, რომლებიც წარმოთქმაში ერთმანეთისაგან არ განსხვავდებიან. ქართულში თავისებური მდგომარეობა გვაქვს; ქართულს მეტი შესაძლებლობა აქვს (ან, ყოველ შემთხვევაში, სხვაგვარი შესაძლებლობა) გადმოსცეს არაბული სპეციფიკური თანხმოვნები, თუმცა ქართული გრაფიკა, რომელიც ქართული წარმოთქმის ზუსტი შესატყვისია, არ იძლევა საშუალებას თავიდან ავიცილოთ, — სხვადასხვა არაბული ბგერის ქართულში ერთგვარად გადმოცემის გამო, — სხვადასხვა არაბული სიტყვების დამთხვევის შესაძლებლობა. მაგალითად, ხშირად ج h და ع'-თი დაწყებული სიტყვები ქართულში კარგავენ დაპირისპირების უნარს აღნიშნული თავკიდური ბგერების დაკარგვის გამო, ხოლო არაბული ج და ع-ს ერთგვარად ქართული ხ-თი გადმოცემისას ერთმანეთს ემთხვევიან აღნიშნული ბგერებით გადმოცემული სიტყვები, როგორც ამას ქვემოთ მოყვანილი მაგალითებიდან დავინახავთ. მეორე მხრივ ერთი და იგივე არაბული ბგერის ქართულში სხვადასხვაგვარად გადმოცემის შემთხვევები ზოგჯერ შუქს ჰფენს შემოსვლის გზების საკითხს (მაგ., ع-ს, ق-ს, ط-ს, ا-ს გადმოცემა ორი სხვადასხვა ბგერით). საინტერესო მასალას იძლევა ამ თვალსაზრისით ხმოვანთა გადმოცემის შემთხვევებიც.

I. არაბული თანხმოვნების გადმოცემისათვის ქართულში

ისეთი არაბული თანხმოვნები, რომლებიც წარმოთქმაში ასე თუ ისე ქართულს ემთხვევიან, როგორიც არის ب b, ت t, ج j, ا d, ز z, ر r, س s, ش š, غ g, و v, ქართულში საკმაოდ ზუსტად არიან გადმოცემული და რაიმე აღსანიშნავ თავისებურებას ადგილი არა აქვს, თუ მხედველობაში არ მივიღებთ ქართულისათვის დამახასიათებელ სონორთა დისიმილაციის შემთხვევებს ისეთ სიტყვებში, როგორიც არის არაბული جنون — „შმაგი, ხელი სიყვარულისაგან“ და ქართული მიჯნური, ნ-სა და ლ-ს მონაცვლეობას სიტყვაში ნატიფი — არაბ. لطيف — „სასიამოვნო, ნაზი, საყვარელი, ალერსიანი, კეთილი, მოხდენილი“, მ-სა და ლ-ს მონაცვლეობას სიტყვებში მუსმარი (დადასტურებულია X საუკუნის ძეგლში „მამათა სწავლანი“) და ლუსმარი („ვისრამიანი“). უდრ. ახ. ქართული ლურსმანი. არაბული სიტყვიდან لورسمان „ლურსმანი, სამსჭული“, ან ისეთ მოვლენას, როგორიც არის მეღერ თანხმოვანთა დაყრუება სიტყვის ბოლოს, მაგალითად, სიტყვაში لا يافت — არა-

ბული სიტყვებიდან [§]قَبْ და [§]عَبْ და სხვა. ამის გამო მრავალრიცხოვან მაგალითებს საილუსტრაციოდ ზემოაღნიშნული ბგერების გადმოცემისათვის აქ არ მოვიტანთ.

თანხმოვანთა დაკარგვა თავკიდურში

ქართულ ნასესხებებში არაბულიდან ძალიან ხშირად დაკარგულია თანხმოვნები ξ (') და ζ (h) სიტყვის თავში.

ა) ξ -ის დაკარგვა სიტყვის თავში

მაგალითები: არაბ. [§]علم — „დროშა, ნიშანი“; ახ. სპარს. علم „დროშა, სტანდარტი ნიშანი“ ქართული = ალამი.

არაბ. [§]عَمَل — „საბელი, თოკი“; ახ. სპარს. [§]عمل (olçä) — „მიბმა“ = ქართული ალყა — „სიმი“.

არაბ. [§]عَقِيْق — „ავატი, სერდოლიკი“; ახ. სპარსული [§]عَقِيْق (aqiç) — „წითელი, მეწამული“ = ქართული აყიყი და აკიკი.

არაბ. [§]عَشِيْق — „საყვარელი, სატროფა“; ახ. სპარს. [§]عَشِيْق (äšič) — „შეყვარებული, მიჯნური“ = ქართ. აშიკი (აშიყი, არშიყი).

არაბ. [§]عَشَق — „სიყვარული, ტროფობა“; ახ. სპარს. [§]عَشَق (ešç) — „სიყვარული“ = ქართული ეშყი, ეშხი.

არაბ. [§]عَجَب — „გაკვირვება, გაოცება“, მრ. [§]عَجَاب „გასაოცარი, გასაკვირველი“; ახ. სპარსული [§]عَجَب (ajäb) და [§]عَجَاب (ojäb) — „საოცარი, საკვირველი“ = ქართული აჯაბი. შეადარეთ აგრეთვე სიტყვები [§]عَرَق = არაყი, [§]عَزِيْر = აზიზი, არაბ. [§]عَنَاب = ქართ. უნაბი, არაბ. [§]عَنْبَر = ქართ. ამბრი და

სხვა მრავალი. ამ მხრივ ქართული არ განსხვავდება ახალი სპარსულისაგან და საფიქრებელია, ამ სიტყვათა დიდი უმრავლესობა სპარსულ მეშვეობას გულისხმობს.

ბ) ζ -ს დაკარგვა სიტყვის თავში

არაბ. [§]حَلَقَة, მრ. [§]حَلَقَاتٍ ან [§]حَلَق — „წრე, რკალი, ალყა“; ახ. სპარს. [§]حَلَقَة (hälyä) — „წრე, რკალი, ალყა“ = ქართული ალყა, „წრე“, „რგოლი“, „რკალი“ და სხვა.

არაბ. [§]حَرَام, მრ. [§]حُرُوم — „აკრძალული, უკანონო“; ახ. სპარსული [§]حَرَام (häram) احرام — „აკრძალული, წმინდა“ = ქართ. არამი.

არაბული حَرِيفٌ, მრ. حُرُفٌ — „ამხანაგი, პარტნიორი“; ახ. სპარს. حَرِيف (hārif), მრ. حُرُفٌ — „ბიჭი, ამხანაგი, პარტნიორი, მეტოქე, კონკურენტი“ = ქართული არიფი.

არაბული حَكِيمٌ — „ბრძენი, ექიმი“; ახ. სპ. حَكِيم (hākīm) — „ბრძენი ექიმი“ = ქართული აქიმი და ექიმი.

არაბული حَاجَةٌ, მრ. حَوَائِجٌ, حَاجَاتٌ — „გაჭირვება, მოთხოვნილება, სურვილი, საქმე, საჭიროება“; ახ. სპარს. — حَاجَت (hājät), „საჭიროება, მოთხოვნილება, აუცილებლობა“, حَاجِي — „მოთხოვნელი“ = ქართული აჯა.

არაბ. حَاجِبٌ — „მეკარე, კამერპერი“. ახ. სპარს. حَاجِب (hājīb) — „მეკარე“ = ქართული ეჯიბი და სხვა. ამ შემთხვევაში სპარსულში გვაქვს h არაბული ح-ს შესატყვისად, მაგრამ ეს არ არის საკმარისი პირობა აღნიშნული ქართული სიტყვების არაბულიდან უშუალოდ სესხების ასალიარებლად, რადგან ჰ-ბგერის დაკარგვა ქართულისათვის დამახასიათებელია თითქმის ყველა პოზიციაში, და შეინიშნება როგორც მკვიდრ, ისე სხვა ენებიდან შეთვისებული სიტყვებშიაც.

არაბული غ და ح სიტყვის შიგნით

ა) არაბული غ იკარგვის სიტყვის შიგნით

არაბული زَعْفَرَانٌ — „ზაფრანა, სურნელოვანი ყვავილი“; ახ. სპარს. زعفران (zäfran) — „ზაფრანა“ زعفرانى — „ყვითელი, ზაფრანის ფერი“ = ქართული ზაფრანა;

არაბ. كَعْبَتَيْنٌ — „კამათლები“ (ორი ქვა); ახ. სპარსული كعبتين (kā'ibä-eyn) — „ორი სათამაშო ქვა, კამათელი“ = ქართული კაბათენი, კამათელი, მოკამათე-კამათი და სხვა.

არაბული مَشْعَدٌ და مَشْعَدٌ — „ჯამბაზი, ეონგლიორი“; ახ. სპარს. مشعد t(mošä'bed) — „ფოკუსნიკი, ეონგლიორი“ = ქართული მუშაითი და მოშაითი.

არაბული مَعْلَمٌ — „მასწავლებელი, მოძღვარი, ოსტატი“; ახალი სპარსული معلم (moälem) — „მაცნე, შემტყობინებელი“ = ქართული მულიმი.

არაბული شَاعِرٌ, მრ. شُعْرَاءٌ — „პოეტი, მთხრობელი“, شِعْرٌ — „ლექსები, პოეზია“; ახ. სპარს. شاعر, მრ. أشعار (ši'r, aš'ār) — „ლექსი, ლექსთა თხზვა, პოე-“

“ზია“ = ქართული შაირი. სპარსული გზით შემოსულ ქართულ ფორმაში შაირი, როგორც ჩანს, დაემთხვა ორი არაბული სიტყვა: šā'ir — „პოეტი“ და šī'r — „ლექსი“.

b) არაბული ႁ იძლევა ქართულში ყ-ს

არაბული معرف — „გამცნობი, მაცნე მაუწყებელი, შემტყობინებელი,

ვანმსაზღვრელი, მეცნიერი“, ძირიდან عرف — „ცოდნა, შეტყობა“. II თემა عرف — „ცნობება, უწყება, ახსნა“ და სხვა. ახ. სპარს. معرف (moš'rif) — „მაუწყებელი, მოძღვარი, მეცნიერი“ = ქართული მუყრი.

არაბ. لعب — „თავის შექცევა, ხუმრობა, გართობა, თამაში“; = ქართული ლაყაფი (ვილაყფე-თანხი „ვეფხისტყაოსანში“), შეადარე აგრეთვე „ლაყაბი“, ლაყბიერი — „სახუმრო“, ИГРИВЫЙ, ШУТЛИВЫЙ.

არაბ. بصيع¹ „ამხანაგი, მეგობარი“ = ქართული ბაზიყი და სხვა.

c) არაბული ႁ იკარგვის სიტყვის შიგნით

არაბული أمير البحر — „ადმირალი“; ახ. სპარს. امير البحر, = ქართული ამირბარი.

არაბ. زحل, სპ. زحل (zohāl) = ქართ. ზუალი.

არაბ. مضحف — „წიგნი, ხელნაწერი, გრაფილი“, المصحف „ყურანი“;

ახ. სპარს. مصحف (moshāf) — „წიგნი, ყურანი“ = ქართული მუსაფი.

d) არაბული ႁ იძლევა ქართულში ხ-ს

არაბ. مفرح — „გამამხიარულებელი“; ახ. სპარსული مفرح (moferāh) — „გამამხიარულებელი, სევდის მომქარვებელი“ = ქართული მუფარახი.

არაბ. محال — „გაიძვერა, მატყუარა“; ახ. სპარსული محال — „ეშმაკი, გაიძვერა“ = ქართული მუხთალი.

არაბ. حيات — „გრძნობები, განწყობილება, გუნება“, სპარსული حيات (hessiyāt) = ქართული ხასიათი, „გუნება“, „განწყობილება“ და სხვა. შეადარეთ გამოთქმები „ცულ ხასიათზე ვარ“, „ხასიათზე არა ვარ“ და მისთანანი.

¹ Н. Я. Марр, Древнегрузинские описцы, лექსიკ.; მარის აზრით არაბული ႁ-ს ყ-თი გადმოცემა ვეჟუენის უფრო აღრინდელ ეპოქას, მოგვიანებით კი ქართული ყ-ს შესატყვისად გვევლინება უმთავრესად; იხ. გვ. 104.

არაბული **ق-სა და ك-ს** გადმოცემა ქართულში

a) არაბული **ق** თავკიდურად იძლევა ქართულ **კ-ს**

არაბული **ق** — „ლერწმის კალამი“; ახ. სპარსული **قلم** (qālm) — „ლერწმის კალამი“ = ქართული კალამი.

არაბ. **قال** — „ფორმა, ყალიბი, მატრიცა“; სპარს. **قال** (qāleb) — „ფორმა, მოდელი, კარკასი“ და სხვა = ქართული კალიბი (ვის. რამ.).

არაბ. **عقيق** — „აგატი, „სერდოლიკი“, ახ. სპ. **عقيق** (āqīq) **عقيقى** — „წითელი, მეწამული“ = ქართული აკიკი.

არაბ. **عشيق** — „საყვარელი, სატრფო“, ახ. სპ. **عشيق** (āšīq) = ქართული აშიკი.

არაბ. **سقي** — „მძიმე, ძნელი, უსიამოვნო“; ახ. სპარს **سقي** (seyil) — „სიმძიმე“ = ქართული თაკილი. შეადარეთ აგრეთვე **قال** = ქართ. კალა, **قول** = კოლოფი, **قولنج** — კოლინჯი, **قبا** — კაბა და სხვა.

b) არაბული **ق** გადმოცემულია ქართული **ყ-თი**

არაბული **قبا**, ახ. სპარს. **قبا** (qābā) — „მოკლე ტუნიკა“ = ქართული ყაბაჩა.

არაბული **قند** — „შაქარ-ყინული“, ახალი სპარს. **قند** (qānd); = ქართული ყანდი.

არაბული **قلب**, შრ. **قلوب** — „გული, ცენტრი“; ახ. სპ. **قلب** (qālb) — „გული, ცენტრი“ (არმიისა) = ქართული ყოლბი. მთელ რიგ სიტყვებს, რომლებიც ზემოთ იყო მოყვანილი, სადაც არაბული **ق** = ქართულ **კ-ს**, მოცილებათ **ყ-იანი** დუბლები: ყალიბი, აყიყი, აშიყი, ყალამი და სხვა რომლებიც უფრო გვიანდელ ტექსტებში გვხვდება და უეჭველია სხვა გვიანდელ ნასესხებებთან ერთად, როგორც არის **قاضى** = ქართ. ყადი, **قادر** ქართ. = ყადრი, **قنم** = ქართ. ყისმათი, **قصاب** = ქართ. ყასაბი, **قالب** = ქართ. ყალბი, **قبا** = ქართ. ყალიონი და სხვა სპარსულ მეშვეობაზე მიუთითებენ.

c) ზოგჯერ სიტყვის ბოლოს არაბული **ق** გადმოცემულია ქართული **ხ, ჯ-თი**

არაბული **مطرَق** — „საცემელი“, ახ. სპარსული **مطرَق** ((metraq) — „ჩაქუჩი“ — ქართული მათრახი, მათრახი.

დ) არაბული **ك** იშვიათ შემთხვევაში იძლევა ქართულში **კ-ს**

არაბული **كعبتين** — „კამათლები“, ახ. სპარს. **كعبتين** (kâ'bâteyn) — „კამათლები“ = ქართული **კამათელი**.

არაბული **كاذب** — „ცრუ, მატყუარა“, ახ. სპარს. **كاذب** (kâzâb) — „ცრუ, მატყუარა“, = ქართული **კატაბა**. შეადარეთ ახ. სპარსულიდან მოგვიანო ნაესხები **كالب** = ქართ. **კალაპოტი**, **كشك** = **კოშკი**, **كلم** = ქართ. **კალამბი**, **კალნაბი** და **სხვა**, როგორც ზემოთ იყო აღნიშნული, არაბ. **ك-ს** ქართ. **ქ-**თი გადმოცემა ჩვეულებრივია. შეადარეთ **აქიმი**, **ოქმი**, **ვაქილი** და **სხვ.**

არაბული **ط-ს** გადმოცემა

ა) არაბული **ط** ჩვეულებრივ ქართულში გადმოცემულია **ტ-თი**

სიტყვის თავში: **طرف** — „ახალი, იშვიათი, საინტერესო“ ახ. სპ. **طرف** (torfâ) — „ახალი, ნორჩი, ლამაზი, პიკანტური“ = ქართული **ტურფა**.

არაბ. **طرار** — „ქურდი, მატყუარა“; ახ. სპ. **طرار** (târrâr) — „ჯიბგირი, ქურდი, გაიძვერა“ = ქართული **ტარალი**. არაბ. **طرخون** = ქართ. **ტარხუნა**.

ბ) სიტყვის შიგნით და ბოლოს: არაბული **لطيف**, სპ. **لطيف** — „სასიამოვნო, ნაზი, საყვარელი“; არაბ. **نطع** — „ტყავის საფენი“ = ქართული **ნატი**. **بط** — „იხვი“, ახ. სპ. **بط** (bâṭ) = ქართ. **ბატი**; არაბ. **مطرب** = ქართ. **მუტრიბი**; არაბ. **سلطان** = ქართ. **სულტანი** (მოგვიანებით **სულტანი**) და **სხვა**.

ვ) არაბული **ط** გადმოცემულია ქართულში **თ-თ**

არაბული **مطرق** = ქართ. **მატრახი**, არაბ. **خاطر** — „სურვილი“, „სული“, „აზრი“ და **სხვა**; სპარს. **خاطر** (xâter) = ქართ. **ხათრი**.

არაბ. **خرطوم** — „ხორთუმი, დინგი“, ახ. სპარს. **خرطوم** (xortum) = ქართული **ხორთუმი** და **სხვა**. ამ ტიპის სიტყვებიც, უეჭველია, სპარსული გზით მოდიან.

დ) არაბული ط იძლევა ქართულში ზ-ს

ერთადერთი მაგალითი ასეთი შესატყვისობისა დადასტურებულია სიტყვაში ხაზი, რომელიც თითქოს არაბული ط სიტყვიდან უნდა მომდინარეობდეს მნიშვნელობით „ხაზი, შტრიხი“. შეადარეთ ქართ. ხატი, ხატვა. არის სხვა შესაძლებლობაც, სახელდობრ, ქართული ხაზის ამოსავლად მივიჩნიოთ არაბული სიტყვა ح — ح — „ნაჭდევის გაკეთება, დაწირვა“ — „ნაჭდევი, ნიშანი“, (შდრ. ქართული წირი — წერა, საწერელი).

არაბული ذ იძლევა ქართულში ტ-ს

ერთადერთი შემთხვევა გვხვდება სიტყვაში კატაბა = არაბული ذ — „ცრუ, მატყუარა“, ذ — „სიცრუე“ (იხ. Н. Марр, Одописцы).

არაბული ض ქართულში გადმოცემულია თ-თი

ერთადერთი მაგალითია არაბული ض, მრ. ض — „აუზი, რეზერვუარი, წყლის ჭურჭელი“ და სხვა; ახ. სპარსული حوض (hävz), = ქართული ავთი, რომელიც „შაჰნამეს ქართული ვერსიების“ ვარიანტში გვხვდება: „ფერად-ფერადითა ყვაფილითა და ხეცნარითა შემკობილი ამოდიოდა წყარონი, მოცინარი, ავთითა...“ (შპნმ. პროზ. 370₂₂).

არაბული د იძლევა ტ-ს (ახიმილაციის შედეგად)

არაბული د — „ზომა, ღონისძიება, საშუალება“, ახ. სპარს. — د (tädbir) — „ზომა, ღონისძიება, განსჯა“ = ქართული თათბირი.

არაბული ب სიტყვის ბოლოს იძლევა ქართულში ფ-ს

არაბული ب და ب = ქართული ლაყაფი; ახ. სპარსული ب (läyāb.).

არაბული ب იძლევა ქართულში მ-ს

არაბული ب — „უპირატესი, ყველაზე სარწმუნო“ ძირიდან ب — „გამარჯვება, დარწმუნება“; ახ. სპარსული ب (mäyāb), — „შემოწმება დარწმუნება“ = ქართ. აღლუმი.

არაბული ب — „სათამაშო ქუები“, ახ. სპარს. — ب (kā'bāteyn) = ქართული კამათელი.

ხოროთა დისიმილაციის შედეგად არაბული ႁ იძლევა ქართულში რ-ს, ხოლო ʀ — ლ-ს

არაბული [Ⓢ] مَجْنُونٌ; სპარს. مَجْنُون (maǰnūn); ქათული მიჯნურა.

არაბული [Ⓢ] طَرَارٌ — „ქურდი, მატყუარა“; სპარს. طَرَار (tārār): = ქართული ტარალი.

არაბული ʀ > ქართული ნ-ს სიტყვის თავში

არაბული [Ⓢ] نَظِيفٌ — „სასიამოვნო, ნაზი, საყვარელი, ალერსიანი, კეთილი,

მოხდენილი“; ახ. სპარს. نَظِيف (lātif) — „სასიამოვნო, საყვარელი“ და სხვა = ქართული ნატიფი. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ არ არის მოკლებული დამაჯერებლობას ნ. მარის მოსაზრებაც, რომელიც ქართულ სიტყვას ნატიფი უკავშირებს არაბულ სიტყვას نَظِيف — „წმინდა, მოხდენილი, ჩამოსხმული“ და სხვა. არ არის გამორიცხული აგრეთვე, რომ ამ შემთხვევაშიაც ჩვენ საქმე გვაქვს ორი არაბული სიტყვის نَظِيف და نَظِيف ქართულში დამთხვევასთან, როგორც ეს მსგავსი შემთხვევებისათვის იყო უკვე აღნიშნული.

არაბული ʀ გვაძლევს ქართულში ლ-ს დისიმილაციის შედეგად

არაბული [Ⓢ] مَسْمَارٌ — „ლურსმანი სამსჭუალი“; სპარს. مَسْمَار (mesmār) = ქართული ლუსმარი, აღრინდელი მუსმარი.

II. არაბული ხმოვნების ბადმოდცემა ქართულში

მოკლე არაბული ხმოვნები a, i, u, რომლებიც სპარსულში წარმოდგენილია ʌ, e, o-ს სახით, ქართულში თითქმის ყველა პოზიციაში იძლევა ა, ი, უ-ს.

1. არაბული a, ʌ-ს გადმოცემა ქართულში

ა) არაბული მოკლე a სიტყვის თავში (ʌ)

არაბული [Ⓢ] أَصْلٌ — „ძირი, საფუძველი, საწყისი, დედანი“; ახ. სპარსული أَصْل (ʌsl) — „ძირი, საწყისი, წარმომავლობა“ = ქართული ასლი.

არაბული [Ⓢ] أَمِيرٌ — „მბრძანებელი, გამგებელი, ემირი“; სპარსული أَمِير (āmīr) — „მბრძანებელი, ემირი“ = ქართული ამირა, ამირი.

არაბული [Ⓢ] أَعْلَى — „ყველაზე სარწმუნო“. სპარს. أَعْلَى (ʌʕlā) = ქართული აღლუმი.

b) არაბული მოკლე a სიტყვის შიგნით (ـا)

არაბ. ^{هـ}حرام, სპარსული حرام (hāram) = ქართ. არამი.

არაბ. ^{هـ}حلقة, სპარსული حلقه (hālyā) = ქართ. ალყა.

არაბ. ^{هـ}علم, სპარსული علم (ālām) = ქართ. ალამი.

არაბ. ^{هـ}حاجت, სპარსული حاجت (hajät) = ქართ. აჯა.

არაბ. ^{هـ}حريف, სპარსული حريف (hārif) = ქართ. არიფი.

არაბ. ^{هـ}عقيق, სპარსული عقيق (hāyiy) = ქართ. აყიყი.

მსგავს შემთხვევაში თავკიდური ح-სა და ع-ს დაკარგვის გამო ქართულში არაბული სიტყვის შიგნითა a მოქცეულია თავკიდურში. შეიძლება აგრეთვე არაბ. ^{هـ}صدف = ქართ. სადაფი, ^{هـ}وكيل = ვაქილი, ^{هـ}ميدان = ნაღიმი და სხვ.

c) არაბული T სიტყვის თავში წარმოდგენილია როგორც ა:

არაბ. ^{هـ}آ, მრ. ^{هـ}آلات — „იარაღი, ინსტრუმენტი, მოწყობილობა“; სპარს. آلات (alat) = ქართული ალათი.

d) არაბული ā (آ) > ქართულ ო-ს

არაბული آخر — „უკანასკნელი, ბოლო“; სპარსული آخر (āxer) — „უკანასკნელი“ = ქართული ოხერი, ოჯერი.

e) არაბული ā სიტყვის შიგნით

არაბული ^{هـ}حرام — „უკანონო, აკრძალული“, სპარსული حرام (hāram), = ქართული არამი.

არაბული ^{هـ}حاجت, სპარს. حاجت (hajät) = ქართ. აჯა.

არაბული ^{هـ}دراج, სპარს. دراج (doraĵ) = ქართ. დურაჯი.

არაბული ^{هـ}زعفران, სპარს. زعفران (za'fāran), = ქართული ზაფრანა.

არაბული ^{هـ}كذاب, სპარს. كذاب (kāzab) = ქართ. კატაბა.

არაბული ^{هـ}ميدان, სპარს. ميدان (meidan) = ქართული მოედანი.

არაბული مَكَافَاتُ, სპარს. مَكَاْفَاتُ (mokafat) = ქართული მუჭაფა.

არაბული مَسَالِم, სპარს. مَسَالِم (sälam) = ქართული სალამი და სხვა მრავალი.

2. არაბული i, ī-ს გადმოცემა ქართულში

a) არაბული მოკლე i (i) სიტყვის თავში

ქართულში იძლევა ი-ს

არაბ. اِسْلَامٌ — „ისლამი“; სპარს. اِسْلَامٌ (eslām) = ქართ. ისლამი და სხვა.

არაბ. اِبْجَارَاتٌ — „დაქირავება“; სპარს. اِبْجَارَةٌ (ejärä), ქართ. იჯარა.

b) არაბული მოკლე i სიტყვის შიგნით > ქართულ ი-ს

არაბ. اِعْشِيقٌ — „საყვარელი, სატრფო“; სპარს. اِعْشِيقٌ (äšîr) = ქართ. აშიკი.

არაბ. مَغْرِبٌ — „დასავლეთი“ სპარს. مَغْرِبٌ (mäyreb) = ქართული მარბი.

არაბ. مَشْرِقٌ — „აღმოსავლეთი“, სპარს. مَشْرِقٌ (mäšrey) = ქართული მაშრიყი.

არაბ. مَطْرَبٌ — „მომღერალი, მუსიკოსი“; სპარს. مَطْرَبٌ (motreb) = ქართ. მუტრიბი.

არაბ. شَاعِرٌ, სპარს. شَاعِرٌ (šaer), ქართ. ი-ს.

c) არაბული გრძელი ī სიტყვის შიგნით და ბოლოს = ქართ. ი-ს

არაბული اِمِيرٌ, სპარს. اِمِيرٌ (ämir) = ქართ. ამირი.

არაბული حَرِيفٌ, სპარს. حَرِيفٌ (härif) = ქართ. არიფი.

არაბული حَكِيمٌ, სპარს. حَكِيمٌ (häkim) = ქართ. ექიმი.

არაბული عَقِيْق, სპარს. عَقِيْق (āqiy) = ქართ. აყიყი, აკიკი.

არაბული وَكِيْل, სპარს. وَكِيْل (vākil) = ქართ. ვაქილი.

არაბ. تَدْبِيْر — „საშუალება, ღონისძიება“, სპარს. تَدْبِيْر (tädbir) = ქართული თათბირი.

არაბ. لَطِيْف — „ნაზი, მოხდენილი, საყვარელი“, სპარს. لَطِيْف (latif) = ქართული ნატოფი, غَرِيْب = ღარიბი და სხვა.

მ. არაბული u, ū-ს გადმოცემა ქართულში

a) არაბული მოკლე u სიტყვის თავში > ქართ. უ-ს:

არაბული اَسْطَور — „ზღაპარი, ამბავი, მოთხრობა, გადმოცემა“; სპარს. اَسْطَور (osture) — „არაკი, იგავი, მითი“ = ქართ. უსტარი.

b) არაბული u სიტყვის შიგნით იძლევა ქართ უ-ს

არაბ. زَحْل, სპარს. زَحْل (zohäl) = ქართ. ზუალი.

არაბ. لَقْمَة, სპარს. لَقْمَة (loymä) = ქართ. ლუკმა.

არაბ. مَغْرَب, სპარს. مَغْرَب (moḡareb) = ქართ. მულარაბი.

არაბ. مَفْرَح, სპარს. مَفْرَح (mofärräh) = ქართ. მუფარახი.

არაბ. مَدَارَاء, სპარს. مَدَارَا (modara) = ქართ. მუდარა.

არაბ. مَصْحَف, სპარს. مَصْحَف (moshäf) = ქართ. მუსაფი.

არაბ. مَكَاْفَات, სპარს. مَكَاْفَات (mokafat) = ქართ. მუქაფა.

არაბ. طَرْفَة, სპარს. طَرْفَة (torfä) = ქართ. ტურფა.

არაბ. جِبَة, სპარს. جِبَة (jobbä) = ქართ. ჯუბა.

მაგალითები ძალიან ბევრია ო სუფიქსით ნაწარმოები არაბული სიტყვების სიმრავლის გამო სპარსულ და ქართულ ნასესხებებში არაბულიდან.

ე) არაბული გრძელი \bar{u} სიტყვის შიგნით იძლევა უ-ს

არაბ. ^{مجنون} مجنون, სპარს. مجنون, ქართ. მიჯნური.

არაბ. ^{ناموس} ناموس, სპარს. ناموس (namus), ქართ. ნამუსი.

არაბ. ^{خاتون} خاتون, სპარს. خاتون (xatun), ქართ. ხათუნი.

* * *

როგორც ზემომოყვანილი ხმოვანთა შესატყვისობებიდან დავინახეთ, გარდა რამდენიმე შემთხვევისა, როდესაც ქართული სპარსულ წარმოთქმას მიჰყვება (ხოტბა; ეშყი და სხვა), არაბული ხმოვნები სიგრძე-სიმოკლის მიუხედავად ქართულში ერთგვარად გადმოდიან: \bar{a} , \bar{i} , \bar{u} იძლევა ა, ი, უ-ს. მაგრამ იშვიათად გვაქვს შემთხვევები აღნიშნული შესატყვისობის დარღვევისაც, მაგალითად:

1) არაბ. $i >$ ქართ. ი სიტყვა მათრახ-ში (<არაბ. ^{مطرَق} مطرق).

2) არაბ. $a >$ ქართ. i სიტყვა მიჯნურში (<არაბ. ^{مجنون} مجنون).

3) არაბ. $a >$ ქართ. უ სიტყვა აღლუმში (<არაბ. ^{أغلب} أغلب).

4) არაბ. $i >$ ქართ. უ სიტყვებში ხადუმი (არაბ. ^{خدم} خدم).

მუსმარი || ლუსმარი (< ^{مسمار} مسمار) და უნაბი (< ^{عنب} عنب--„ყურძენი“).

აღნიშნული ცვლილებები, როგორც ჩანს, უკვე ქართულ ნიადაგზეა მომხდარი. ასიმილაცია-დისიმილაციის შედეგად და უმთავრესად პოზიციური ხასიათისაა.

არაბული av, სპარსული \bar{ou} დიფთონგი ქართულში გვაძლევს ავ, ოვ, ევ-ს და ზოგჯერ ო-საც

a) არაბ. av, სპარს. \bar{ou} ქართულში იძლევა ავ-ს

არაბული ^{أوت} أوت—„ბედი, გამარჯვება, ბატონობა, სახელმწიფო და სხვა“.

სპარსული ^{دولت} دولت (dowlā)=ქართ დავლათი, დავლა (დავლათიანი, სვე და დავლა).

b) არაბ. av, სპარს. $\bar{ou} >$ ქართ. ოვ, ო:

არაბული ^{أوت} أوت, სპარს. دولت (dowlā)=ქართ. „დოვლათი“ (ქონება, სიმდიდრე).

არაბული ^{نوبت} نوبت, სპარს. نوبت (noubā)=ქართ. ნობათი, ნობა.

c) არაბული av სპარს. $\widehat{ou} >$ ქართ. ევ.

არაბ. ⁵سَوْدَان; ახ. სპ. سودا (souda) = ქართ. სევდა.

d) არაბული ai სპარს. $\widehat{ei} >$ ქართ. ოე:

არაბ. ⁵مَيْدَان — „მოედანი ასპარეზი“, სპარს. ميدان (meidan), ქართული მოედანი.

ფონეტიკური დიფერენციაცია დავლათი — დავლა — დოვლათი, ნობათი — ნობა და მისთანანი ქართულში გამოყენებულია სემანტიკური ნიუანსების ვადმოსაცემად.

* * *

1. ალაფი — ‘ნაძარცვი, დავლა, ნატყვენავი’.

„გავგზავნენ ყოვლგნით ლაშქარნი ალაფი ავალებინე“
(ვ. ტყ. 455,3).

„მინდორს წავალ, ვიმეკობრებ, ალაფითა ავივსები“
(ვ. ტყ. 1223,2).

„მეფე შევიბყარ მოგივალ მე ალაფიან-ტყვიანად“ (ვ. ტყ. 463,1).

„ალაფობდეს საქურქლესა მისსა, ვითა ნათურქალსა“ (ვ. ტყ. 55,1).

„ვისცა სწადდის, ალაფობდის წაილიან უკითხვად,
მანდატური არვის სცვიდის, ბოლოს ვინ ჯდის, ანუ თავად“
(ვ. ტყ. 339,3).

ჩვენ ვფიქრობთ, ეს სიტყვა შეიძლება დაუკავშირდეს ფონეტიკური იერიისა და მნიშვნელობის მიხედვით თურქულ სიტყვას alpay¹ — покоритель, завоеватель ზმნიდან almak „დაპყრობა“, „წართმევა“ და სხვ. ამავე ზმნიდან ნაწარმოებია alap — „ჩანთა, კალათი“, რითაც რაიმე მიაქვთ „ასაღები, წასაღები“². უფრო საეჭვო ჩანს სემანტიკური თვალსაზრისით ამ სიტყვის ამო-

სავლად არაბული ⁵ألف - ის მიიჩნევა. პრ. ⁵ألف — „თივა, საქონლის საკვები,

ფურაჯი“. ძირიდან ⁵ألف — საკვების მიცემა, გამოკვება. შდრ. აგრეთვე

⁵ألف — „საკვები“, ამოსავალი ქართული სიტყვებისათვის „ულუფა“ და „სალაფავი“ (გ. წერეთელი, არაბ. ქართ. ლექსიკ.) ახ. სპ. ⁵ألف (alaf) — „ბალახი, თივა, ფურაჯი“³.

ახალ ქართულ სალიტერატურო ენაში ალაფი — „დავლა, ნაძარცვი“ და ალაფი — „საქონლის საკვები, მარცვლეულისა და ფქვილის გაჭარი“ ომო-

¹ Д. А. Магазаник, Турецко-русский словарь, гл. 30.

² J. Th. Zenker, Dictionnaire turc-arabe-persane, Leipzig, 1866, гл. 24.

³ Б. Миллер, Перс. русск. сл., гл. 681.

ნიმებს წარმოადგენენ. პირველისათვის ამოსავალია თურქული *alpa*, ხოლო მეორისათვის — არაბ. ^عع^ا ¹.

2. ალყა — „აბრეშუმის, ნაწლავის ან ლითონის სიმი (ძალი), უმთავრესად საკრავთათვის“. ჩვენის ფიქრით ალყა სიტყვის აღნიშნული მნიშვნელობა განვითარებულია არა ალყის — „რგოლი, ჯაჭვი“-ს (عق) ცნებიდან, არამედ იგი ამოსავლად გულისხმობს მეორე არაბულ სატყვას, სახელდობრ:

არაბ. ^عع^ا „დაკიდება, დაბმა, მიბმა, დაკავშირება“. შდრ.: ^عع^ا — „საბელი, თოკი“. ^عع^ا — „დასაკიდებელი“; ^عع^ا — მრ. ^عع^ا „წურბელა“ ^عع^ا — კრებ. „წურბელები“ (მოსაკიდებელი) ^عع^ا — „კავშირი, დამოკიდებულება“ ².

სპარს. ^عع^ا (*olqā*) — „ჩამოკიდება, მიბმა, ნაწილი, კავშირი, დამოკიდებულება“, ^عع^ا (*alqā*) — „ჩამოკიდებული“ ³.

ქართულში ეს სიტყვა აღბათ სპარსული გზით მოდის. ალყა — წრე და ალყა — სიმი. წარმოადგენენ ე. წ. პეტეროგენულ ომონიმებს, ე. ი. მომდინარეობენ სხვადასხვა არაბული სიტყვებიდან, რომლებიც ქართულში დაემთხვა ერთმანეთს სიტყვის თავში *ع*-სა და *ع*-ს დაკარგვის გამო. შეიძლება „ვისრამიანის“ ერთი ადგილი: „საწუთრო თუალთა, ვითა ალყა მჭიშნედ მიჩს და გული ჩემი შენთა შავთა თმათა ალყითა დაბმულია“ (ვის. რამ. 258), მეორე — ალყა გავიგოთ სწორედ როგორც ალყა — სიმი ^عع^ا — „თმათა ალყა“ „თმის თოკი-საბელი“, „დაბმული თმის თოკით, საბელით“.

3. ასაბადი — „სანიშნო“. ასაბადი — საბას განმარტებით — არის „სასაგნო“, ხოლო სასაგნო-სთან გვაქვს განმარტება „სასაგნო ასაბადი, ესე არს მშვილდოსანნი, სადა ნიშანსა დასდებენ ისრისა სასროლელად, კელის წაყრის სიმარჯვისათვის“ (იხ. საბა, გვ. 572). ამოსავლად ამ სიტყვისათვის ჩვენ მიგვაჩნია არაბული ^عع^ا — ზმნიდან ნაწარმოები სიტყვა ^عع^ا „ქვა, კენჭი“, ე. ი. სასროლი. ^عع^ا — ნიშნავს „სროლას, გდებას“ ⁴, ხოლო ასაბადი — სასროლი → სამიზნო, სანიშნო.

ეს სიტყვა გვხვდება „ვისრამიანში“ თავის სინონიმური პარალელებით: „სანიშნო“ და „სასაგნო“, რომელიც უეჭველს ხდის მის მნიშვნელობას: „მითცა აწ სანიშნოდ გაგიჟდია ვითა სასაგნო ასაბადი, და მუნამდის ესროდი, რომელ სიბრალული და ნანვა შენვე შეგეჟმნას და ეგრე სთქუა“... (ვის. რამ. 216).

¹ იხ. ქართული განმარტებითი ლექსიკონი 1. გვ. 267—268. თურქული *p* და არაბ. *ع*-ც ერთგვარად *ფ*-თი გადმოიცემა ქართულში.

² Баранов, დასახ. ლექს., გვ. 682; Belot, Vocabulaire arabe-français, Beyrouth, 1899, გვ. 61A (518).

³ Zenker, 635. Михлер, დასახ. ლექსიკონი, გვ. 349.

⁴ Баранов, გვ. 215—216.

არაბ. ح — ხ — დაიკარგა სიტყვის თავში, ხოლო ت-მ მოგვცა დ, შესაძლოა ქართული ბად-ძირიდან ნაწარმოები სიტყვების (საბადი, საბადო და სხვ.) ანალოგიით სიტყვის ქართულად გააზრების შედეგად.

4. ასაბია — საბას განმარტებით „მტერზე მიმყოლი შემწე“, „მომხრე თანაშემწე, ამაღა რჩეულთაგან“. გვხვდება აგრეთვე „ვისრამიანში“: „მე არ მინახავს! ნუთუ მუნითგან ქუეყანანი რანიმე აგიხმან ანუ ასაბიანი დიდძალოვანნი მოგიკიდებიან და მით გულოვნობ?“ (ვის. რამ., 116₁₇).

„ჩემი საქმე შენთვის მიცნობებია, შენად ომად გამომართულვარ, საგუშაგოსა ზედა ყოველგან გუშაგნი დააყენენ, ყოველი ადგილი გაიმაგრე, ლაშქარნი შეიყარენ, ასაბიანი მოიკიდენ და ვითარცა გწადია ეგრე დაემზადე“ (ვის. რამ., 117₄).

ასაბიის მოკიდება, ლაშქრის შეყრასთან, ომის მზადებასთან არის დაკავშირებული (მომხრეებთან დაკავშირება, მათთვის დახმარების თხოვნა). შესაძლებელია ორი დაშვება: 1) ამოსავლად მივიჩნიოთ არაბული სიტყვა

حَسِب, მრ. حَسَاب — „კეთილშობილი, დიდგვაროვანი“. შდრ. حَب მრ. احساب

— „კეთილშობილება, არისტოკრატიული წარმოშობა“ ე. ი. ამ სიტყვის პირვანდელი მნიშვნელობა იქნება „რჩეულნი“ — ამაღა რჩეულთაგან. 2) მეორე შე-

საძლებლობაა ეს სიტყვა დავუკავშიროთ არაბულ სიტყვას صاحب — „თანამგზავრი, ამხანაგი, მეგობარი, კომპანიონი“¹. ქართულ ასაბიაში, წარმო-

დგენილია მრავლობითი რიცხვის ფორმით اصحاب — „თანამოღვაწენი“, თანაშემწენი, მომხრენი“. ორივე შემთხვევაში ჩვენ ფონეტიკურად ერთგვარი სურათი გვექნებოდა. პირველ შემთხვევაში დაიკარგა თავიკიდური, ხოლო მეორეში — სიტყვის შიგნითა ხმოვნის წინ მდგომი ح და ერთმანეთს დაემთხვა არაბ. ص და س, რომელთა გამოთქმას, როგორც ცნობილია, ქართული არ ასხვავებს სპარსულის მსგავსად. არ არის გამორიცხული რომ ქართულ ფორ-

მაში ასაბია — მოხდა კონტამინაცია ამ ორი არაბული სიტყვისა اصحاب —

„დიდგვაროვანი“ და اصحاب — „მომხრენი, მეგობრები, თანამოღვაწენი“. ამას მოწმობს ქართული სიტყვის მნიშვნელობაც: „ამაღა რჩეულთაგან“.

5. აღლუმი — „ჯარის დარაზმულობის გასინჯვა“ (ვ. ტყ. ლექს., 349)

„ფიცხლა მოვიდეს, არ ექმნა მათ შინა ხან-დაზმულობა;

აღლუმი ვნახე, მეკეთა ლაშქართა მოკაზმულობა,

სიჩაუქე და სიკეთე, კეკლუცად დარაზმულობა,

ტაიჭთა მათთა სიმაღე, აბჯართა ხვარაზმულობა“ (ვ. ტყ., 403).

ეს სიტყვა მხოლოდ „ვეფხისტყაოსანში“ გვხვდება ჩვენს მიერ განხილული ძეგლებიდან.

¹ ეს მოსაზრება ეკუთვნის ალ. ლეკიაშვილს და გამოთქმულია ჩვენთან ზეპირ საუბარში.

ჩვენ ვფიქრობთ, ეს არის არაბული ^{ءاغب}أغب — „უპირატესი, ყველაზე სა-
რწმუნო“, ძირიდან ^{أغب}أغب — „გამარჯვება“ (აღლუმი, ე. ი. გამარჯვების აღ-
სანიშნავი), ჯარის საზეიმო დათვალიერება, შემოწმება, დარწმუნება
მზადყოფნაში; ახ. სპ. ^{أغب}أغب (ḡyāb)¹ — „დიდი ნაწილი“, „მეტწილად“,
„ხშირად“ (იხ. Миллер, დასახ. ლექსიკონი, გვ. 31). თუ ეს ვარაუდი სწორია,
უნდა ვიფიქროთ, რომ ეს სიტყვა უშუალოდ არაბულიდან არის ნასესხები,
რადგან ქართ. „აღლუმის“ მნიშვნელობა უფრო ახლოსაა ამოსავალი არაბული
ფორმის მნიშვნელობასთან.

6. ე ტ ლ ი — „ვარსკვლავი, ზოდიაქო, ბედისწერა, პოროსკობი“.

„ძებნეს და გამოარჩივეს, ნახეს ბედი და ე ტ ლ ი მისისა ასულისა
ვისისა და ძისა ვიროსი და სუიანი დღე უბაემნეს“ (ვის. რამ., 41₄).

და მათსა ე ტ ლ ს ა და პაემანსა ზედა მივიდა შაპრო და უკმო ძე
თუისი ვირო და ასული ვისი“ (ვის. რამ., 41₅).

„ზოგჯერ თუალთაგან ცრემლსა იდენს და ღაწუთაგან სისხლსა,
ზოგჯერ ე ტ ლ ს ა და ბედსა უჩივის“ (ვის. რამ., 78₁₇).

„ზოგთა მხარ-თედო დაჰლეწა და ზოგთა სული პქდებოდა
მუნლა ცნეს, ე ტ ლ ი მთვარისა რომე არ დაბრუნდებოდა“

(ვ. ტყ., 994₄)

„ღმერთმან სხვაცა ე ტ ლ ს ა „ჩემსა საღმცა კაცი რად დაბადა“

(ვ. ტყ., 275₄).

„აწ ამას იქით ვნატრიდე ჩემსა ე ტ ლ ს ა და წერასა,
ალარ ვიშიშივი სიკვდილსა, ჰაი ჩაფიქერ შე რასა“ (ვ. ტყ., 210₃).

„ე ტ ლ ი ს ცვალება მზისაგან, შეჯდომა სარატანისა“ (ვ. ტყ., 1328₃).

„ცისა ე ტ ლ თ ა სინათლეო...“ (ვ. ტყ., 1007₄)².

ჩვენ ვფიქრობთ, აქ საქმე გვაქვს არაბული წარმოშობის სიტყვასთან,

შეადარეთ არაბ. ^{طَلَعَ}طَلَعَ (უ) მასდარი, ^{طَلَع}طَلَع — „ამოვიდა (მზე, ვარ-
სკვლავი)“. III თემა ^{طَلَعَ}طَلَعَ „უყურებდა, ათვალიერებდა; IV თ. ^{أَطَّلَعَ}أَطَّلَعَ — „აცნო-
ბა, შეატყობინა, აჩვენა“. ქართულ სიტყვას ე ტ ლ ი, როგორც ჩანს, საფუძვ-

ლად უძევს IV თემის მასდარის ფორმა ^{عَاطَلَا}عَاطَلَا — 'itlā'. შემდეგში სიტყვა

ე ტ ლ მ ა მიიღო მნიშვნელობა ცხენებზემბული ურმისა (жолесница). ასეთი გაგე-
ბა მოდის, რა თქმა უნდა, ამ სიტყვის გადატანითი მნიშვნელობიდან—ცის მნა-
თობებს, რომლებიც ე ტ ლ ე ბ შ ი ე. ი. ზოდიაქოებში ჯდებიან, ხშირად ე ტ-

¹ Belot, დასახ. ლექსიკ., გვ. 556; Баранов, დასახ. ლექსიკ., გვ. 729.

² ე ტ ლ ი გვხვდება უფრო ადრინდელ ძეგლებშიაც, მაგ. XI საუკ. ასტროლოგიური ხა-
სიათის თხზულებებში. იხ. ვ. ნოზაძე, „ვეფხისტყაოსნის ვარსკვლავთმეტყველება“, რვ. V,
ეტლთამეტყველება, გვ. 105.

³ გ. წერეთელი, არაბულ-ქართული ლექსიკონი, გვ. 13; Баранов, დასახ. ლექსიკ.,
გვ. 607; „შაჰნამეს“ ქართული ვერსიების ლექსიკონი, გვ. 11.

ლებში მჯდარ მეფეებსა და გამოჩენილ ადამიანებს აღარებენ. ეტლი საბას განმარტებით „ესე არს ურმის მსგავსი, კამაროსანი დიდებულთა-საჯდომელად მითითებულია (დაბ. 41,43), გარეშეთა წიგნთა ეტლად აღუწერიათ 12 ზოდიანი და შუდნი ცთომილნი ვარსკულაენიცა“ (საბა, გვ. 191). შესაძლებელია აგრეთვე „ბედის ჩარხი, ბორბალი“ და შემდგომ — ეტლი; შდრ. რუსული колесница: შეადარეთ აგრეთვე ბერძნ. φάρισον — „ბრწყინვალე, სხივოსანი, მნათობი“, ჰელიოსი¹ და რუსული фаeton — „ეტლი“.

7. თამაში — „გართობა, სეირნობა“.

„ველარ ვუჭვრეტდი ლაშქართა, მინდორს თამაშიად მავალთა“
(ვ. ტყ., 361₂).

„მე იგი ვარ, ვინ სოფელსა არ ამოვკრეფ კიტრად ბერად,
ვის სიკვდილი მოყვრისათვის თამაშიად და მიჩანს მღერად“
(ვ. ტყ., 786₂).

„აქა მოსლვითა გაყმდების, კაციმცა იყო ბერები:
სმა, გახარება, თამაში, ნიადაგ არნ სიმღერები“ (ვ. ტყ., 1066₂).

„მუნ მისლვა მიჩანს თამაშიად, თუცა გზა საომარია“ (ვ. ტყ., 1320₂).

თამაშობა:

„მზე და მთვარე განცხრებოდეს, სიხარულით ცა ნათობდა;
ყოვლი არსად შემოსრული მხიარული თამაშობდა“ (ვ. ტყ., 323₄).

„ფრიდონ მითხრა: „ვთამაშობდით ცხენსა ვსხედით“
(ვ. ტყ., 622₃).

„ბალსა შიგან თამაშობად სალამოსა გავე ეამსა“ (ვ. ტყ., 1125₁)

„ყმამან დაყვნა დღენი რამე, თუცა ყოვნას ვერა სთმობდა,
ფრიდონს თანა ნადირობას გავიდის და თამაშობდა“
(ვ. ტყ., 1014₂).

არაბული ²سَمِي — „სვლა მოძრაობა“ (იხ. გ. წერეთელი, არაბ. ქართ. ლექს., გვ. 242).

سَمِي — „ერთად სვლა, გაყოლა“, ძირიდან سَمِي — „სვლა, სიარული, მოძრაობა, მოქმედება, მუშაობა“². ახ. სპარსული سَمِي — „სანახაობა, წარმოდგენა, სპექტაკლი“³ (ქართ. თამაში). ვ. ტყ-ის თამაში, თამაშობა — მნიშვნელობით უფრო ახლოსაა ამოსავალ არაბულ ფორმასთან — მოძრაობა, სიარული, მოქმედება, გასეირნება, გართობა და, შესაძლოა, უშუალოდ არაბულიდან მომდინარეობდეს. უნდა შემოწმდეს ამ მნიშვნელობით ამ სიტყვის ხმარება კლასიკური სპარსულის ძეგლებშიც. ამავე არაბული ძირიდან არის, როგორც ჩანს, ქართ. მუშა, მუშაობა, მუშაკი, შდრ. არაბ.

¹ Древнегреческо-русский словарь, под редакцией С. И. Соболевского, Москва, 1958, стр. 1710.

² Баранов, დასახ. ლექსიკონი, გვ. 965.

³ Миллер, დასახ. ლექსიკონი, გვ. 131.

مشى — „მოქმედება, მუშაობა“, ვფიქრობთ, ეს ძირი, რადგან მუშაკი უძველეს ძეგლებში გვხვდება და სომხურთან საერთო ხმარების სიტყვაა, არამეულიდან უნდა შემოსულიყო. შდრ. „ვეფხისტყაოსანში“ მუშა, მუშაკი. მუშაკობა.

„მუშა მიწყვი მუშაკობდეს, მეომარი გულოვნობდეს“
(ვ. ტყ., 11₂).

„რადგან ვარდი ამას იტყვის უსულო და უასაკო,
მაშა ლხინსა ვან მოიმკის პირველ ჭირთა უმუშაკო (ვ. ტყ., 879₂).

8. კაბათენი — „კამათლები“.

„ადრე გამიტყდა სოფელი მართ ვითა კაბათენია“ (ვ. ტყ. 1610₉).
სხვა ადგილას „ვეფხისტყაოსანში“ გვაქვს კამათ — ფუძე:

„ესე ამბავი გავლექსე მე მათად საკამათებლად“ (ვ. ტყ. 1666₂).

„ამად შევიქმ სიხარულისა მართ გულისა საკამათსა“
(ვ. ტყ. 1632₂).

„მას ლომსა ნახვა უხარის მის მზისა მოკამათისა“ (679₂).

კაბათენი გვაქვს ვისრამიანშიაც

„და შენ ბრუნავ, ვითა ნარდთა მღერის ჟამსა კაბათენი“
(ვის. რამ., 80₁₉).

არაბული كَبَّ, მრ. كَبَّوْبٌ ან كَبَّابٌ — „ძვალი, ქვა, სათამაშო ძვალი“.

ორობითი რიცხვის ფორმით, كَبَّابِينَ — „კამათლები“. ახ. სპარსული كَابَتِينَ (kābātein) — „კამათლები“ (სათამაშო ქვა ნარდის თამაშში), كَبَّ k'āb — „ძვალი, კოჭი“.

არაბულ ამოსავალ ფორმასთან ყველაზე ახლოს არის „ვეფხისტყაოსნის“ კაბათენი, რომელიც უძველესია შედარებით კამათელთან. მოდის, როგორც ჩანს, სპარსულის მეშვეობით: kābātein > კაბათენი > კამათელი.

ამავე სიტყვიდან არის ნაწარმოები ქართული კამათიც (თამაში > შეჯიბრება > პაექრობა). მოკამათე, მოთამაშე, მეტოქე, რომელიც „ვეფხისტყაოსანში“ გვხვდება გამოთქმებში — საკამათებლად — „შესაქცევად“, საკამათი — გასართობი, გამხარებელი“, მოკამათე — „მოთამაშე, მეტოქე“¹.

9. ლამაზი — „ტურფა, მშვენიერი, მომხიბლავი, კეკლუცი“.

„ჩემმან ხელმქნელმან დამმართოს ლალმან და ლამაზმან ნები“
(ვ. ტყ., 9,4).

„ავთანდილ გასცა პასუხი სიტყვები ლაქმაზებია“ (ვ. ტყ., 285₁).

„მე შემომხედოს ლამაზად მის მელნის ტბისა თვალითა“
(ვ. ტყ., 394₂).

„მეფე ქვე ჯდა შეკაზმული, შვენებითა მსგავსი მზისა.

გაუხარნეს მისგლა ჩემი, ტურფისა და ლამაზისა“ (474₂).

¹ Н. Марр, Древне-грузинские одописцы. словарь (заимствованные слова), სიტყვასთან კამათელი. გვ. რნვ.

ლამაზ-ენა:

„სიტყვა-მკვერო და წყლიანო, ტურფაო, ლამაზ-ენაო“

(ვ. ტყ. 1270₃).

ლამაზობა:

„ყოველნი სწორად დავიწყებთ კაზმასა, ლამაზობასა“

(ვ. ტყ. 1121₃).

„ვისრამიანში“ დაცულია ამოსავალ არაბულ ფორმასთან უფრო ახლო მდგომი და ქართული ლამაზის პირვანდელი მნიშვნელობა.

„თუ შენ ჩემი დედა ხარ და მე შენი ასული, და შენ უხუცესი ხარ და მე უმრწემესი, მე ლამაზობასა და უსირცხვილობასა ნუ მასწავლი, მით რომელ დედათა უწრფელობა მოაყენებს“ (ვის. რამ.).

„დაავდე სიტყვად და ლამაზობა და მიბრძანე, ოდეს ნახავ რამინს“
... (81,10),

ი. აბულაძე „ვისრამიანის“ ლექსიკონში ამბობს: არაბ. ლამაზ — „მაცენებელი, ყბადამლები, მათრეველი, თვალთმაქცობა, მხიბლაობა, სიმატლურე“ (იხ. ვის. რამ. ლექს., 366, „ლამაზობა“).

არაბ. [§] لَمَز — „დამცინავი“ ძირიდან [§] لَمَز — „დაცინვა, ნაკლის გამონახვა,

გაკილევა, ყბადამება“ (Баранов, დასახ. ლექსიკონი, გვ. 933). [§] لَمَز — „მარილი“, ის რაც აძლევს განსაკუთრებულ აზრს (მარილიანი, ეშხიანი > ლამაზი).

ახალ სპარსულში ეს სიტყვა თითქოს არ გვხვდება, ყოველ შემთხვევაში, არსებულ ცნობილ ლექსიკონში არ მოიპოვება, უნდა ვიფიქროთ, უშუალოდ არაბულიდან არის ნასესხები.

„ვისრამიანში“ დაცულია ამ სიტყვის პირვანდელი, ყოველ შემთხვევაში, არაბულთან ახლო მდგომი შინაარსი „თვალთმაქცობა, მაცდურობა, მხიბლაობა“, საიდანაც ადვილად განვითარდებოდა ქართულ ნიადაგზე მნიშვნელობა ლამაზისა ვეფხისტყაოსნისეული და თანამედროვე გაგებით. „მაცდური, მხიბლავი, მომაჯადოებელი“ > „კეკლუცი, ლამაზი“¹.

10. ლაყფობა — „სიტყვის გაჭიანურება ვინმეს შესაქებად“ (ვ. ტყ. ლექს., გვ. 366).

„დავითის ქნანი ვითა ვთქვენე სიჩალხე — სიხაფეთანი!

ესე ამბავი უცხონი უცხოთა ხელმწიფეთანი,

პირველ ზნენი და საქმენი, ქებანი მათ მეფეთანი,

ვპოვენ და ლექსად გარდავთქვენ, ამითა ვილაყფეთანი“

(ვ. ტყ., 1667₄).

„რას ვაგრძელებდე, ლაყაფი გრძელი, ცუდი და მწარია“

(შპმ, 218,2).

„შაჰნამეს ქართული ვერსიების“ ლექსიკონში ი. აბულაძე ამ სიტყვისა-

თვის ამოსავლად მიიჩნევს არაბ. لَمَز-ს — ლაყაბ- ან ლაღაბ- (ვულგ.)

¹ შეადარეთ რუსული გამოთქმები: Очаровательный, чарующий და чары — „ჯადო, ხიბლი“.

„გრძელი, გაჭიანურებული წერილი, აქ გრძლად წარმოთქმულ სიტყვა ვისიმე საქებად ან საგმობად“ (იხ. შჰნმ. ლექს., 1, გვ. 811).

لَبَّ — „მეტსახელი, ზეწოდება, ტიტული“.

ჩვენ ვფიქრობთ, ამ სიტყვისათვის ამოსავალია არაბული لَبَّ ან لَبَّ

მსდ. لَبَّ — „თავისშექცევა, ხუმრობა, გართობა, თამაში“. III თემა لَبَّ იმავე მნიშვნელობით. لَبَّ — „თამაში, გართობა“ და სხვა. ვილყფე, ე. ი. „გავერთე, თავი შევიქციე“.

ახ. სპარსულში لَبَّ-სა და لَبَّ-ს მსგავსი მნიშვნელობები აქვთ (იხ. Миллер, დასახ. ლექსიკ., გვ. 439).

საინტერესოა სიტყვა ლაყაფის საბასეული განმარტება: „ლაყაფი—ქართულად ცუდმოუბარი; სპარსულად—მეორე სახელი“, როგორც ჩანს, საბასაც ამოსავლად მიაჩნია لَبَّ „მეტსახელი; წოდება, ტიტული“. ყოველ შემთხვევაში „სიტყვის გაჭიანურება ან გაგრძელება ვისმეს შესაქებად ან საგმობად“ არ არის სავალდებულო მნიშვნელობა ამ სიტყვისათვის. იუსტ. აბულადე, როგორც ჩანს, ამოდიოდა „შაჰნამეში“ ნახმარი ამ სიტყვის კონტექსტიდან „რას ვაგრძელებდე ლაყაფი გრძელი, ცუდი და მწარია“ (218₂). მაგრამ ამ კონტექსტშიაც ლაყაფი არ გულისხმობს უეჭველად გაჭიანურებასა და გაგრძელებას.

„ვეფხისტყაოსანშიც“: „ვპოვენ და ლექსად გარდავთქვი, ამითა ვილაყფეთანი“ არ ნიშნავს „სიტყვა გავაგრძელე“.

რუსთველი, რომელმაც თქვა „გრძელი სიტყვა მოკლედ ითქმის შაირია ამაღ კარგიო“, რატომ იტყოდა ლექსად გარდათქმის შესახებ „სიტყვა გავაგრძელე, გავაჭიანურეო“ (თუ ეს მისი სიტყვებია).

შესაძლოა აგრეთვე, რომ ქართულ ლაყაფ ში საქმე გვაქვს ორი არაბული სიტყვის კონტამინაციასთან, რომელთაც ერთნაირი ექვივალენტები მოგვცეს:

لَبَّ და لَبَّ ორივე გადმოვიდა, როგორც ლაყაფი.

შეადარეთ „სალაყბო“—ადგილის სახელი ძველ თბილისში, სადაც თავს იყრიდნენ არა მარტო სასაუბროდ, არამედ გასართობად, თავშესაქცევად, საასპარეზოდ და სხვა.

11. მუღარაბარად — საბას განმარტებით „ინდური მურასა, რომელსაც გულქანდს უწოდებენ“ (მურასა. ე. ი. მოოჭვილი).

„ცოტასა იგი სახლი ქაფურისა იყო არა ერთობით შექმნილი, გინა რუკად შექმნილი, მუღარაბარად თვალითა და მარგალიტითა შეკაზმული“ (ამირ. დარეჯ. 89₂).

ჩვენ ვფიქრობთ, ეს არის მრ. რიცხვის ფორმა مَغْرَبٍ-დან, რომელიც

ახ. სპარსულში წარმოდგენილია مغارب-ს სახით დი ნიშნავს „მალრიბელს, მალრიბულს“. ისტ. „მალრიბულ“ ოქროს მონეტს, მავრს, მავრიტანელს (იხ.

Миллер, დასახ. ლექსიკ., გვ. 514) ან არაბ. مَغْرَبٍ.

მულარაბ-არ-ად ნიშნავს ალბათ „მ ა ე რ ი ტ ა ნ უ ლ ი ს ტ ი ლ ი თ“, მაროკანული. მულარაბ-ურ-ად > მულარაბარად, ე. ი. მალრიბულად ან საუცხოოდ, უცხოოდ.

12. მ ა ყ ა რ ი — „ძმადი, სასიძოსთან ან სარძლოსთან მიმყოლი ქორწილში“ (ვ. ტყ. ლექს., გვ. 367, საბა, 962).

„მეტად ამოდ ვუალერსე, ერთგან დაწვეს ვით მაყრები“ (ვ. ტყ., 431₄).

„სამ დღეს იყო ინდოთ მეფე ავთანდილის ვით-მაყარი“ (ვ. ტყ., 1553₄)

მ ა ყ (ა) რ ე ბ ა — მაყრად წაყვანა. მეტაფ. გამხიარულება.

„მათნი ყმანი აატირნა, მისნი ყმანი ამაყარნა“ (ვ. ტყ., 617₄)

შეიძლება ეს იყოს სპარს. არაბ. ^⑤مقرو — „ახლობელი, შეუღლებული“, შეერთებული ძირიდან قر — „შეკვრა შეერთება“. III თემა — قر — „შეყრა, შეუღლება“¹. შდრ. მაყრიონი.

13. მ ა ხ ა ლ ი — „ვეფხისტყაოსნის“ ლექსიკონში (იხ. გვ. 367) ეს სიტყვა განმარტებულია, როგორც „ტკბილი, სასმელი, შარბათი, ღვინო“.

„დასხდეს შეიქმნა პურობა გაამრავლებდეს მახალსა,
უმასპინძლებდეს ავთანდილს, ვითა მზახალი მზახალსა,
მოიღებდიან ჭურჭელსა ტურფასა, ახალ-ახალსა“ (ვ. ტყ., 1012₁).

საბასთან სიტყვა მ ა ხ ა ლ ი ზემოაღნიშნული მნიშვნელობით არა გვაქვს. ვერც არაბულსა და სპარსულ ლექსიკონში მოინახა მსგავსი რამ. მე ვფიქრობ, შესაძლოა კონტექსტის მიხედვით აქ ვიგულისხმოთ არაბ. სპარს. مخا, مخلى — „ცარიელი, დაცლილი“.

„გაამრავლებდეს მახალსა“, ე. ი. გაამრავლებდნენ დაცლილ (ჭურჭელს).

შდრ. არაბ. خا (خلو), خاو — იყო ცარიელი, აუვსებელი, თავისუფალი, ვაკანტური“. خلى — „დაცლა, გათავისუფლება“. ახ. სპარს. مخا کردن — „დაცლა“ (იხ. Миллер, დასახ. ლექსიკონი, გვ. 475; Баранов დასახ. ლექსიკონი, გვ. 237).

ვ. ტყ. ლექსიკონის ავტორები ალბათ უკავშირებენ مخلى-ის поделящѣнный (изукрашенный), ძირიდან خلى, خا — „დატკობა“.

14. მ ო შ ა ი თ ი, მ უ შ ა ი თ ი — „თოკზე მოსრიალე, ჯამბაზი“ (ვ. ტყ. ლექს., გვ. 372).

„საბელზედ მოთამაშე“ (საბა).

„მგოსანი დი მო შ ა ი თ ი უხმეს, პოვეს რაცა სადა“ (ვ. ტყ., 119₂).

¹ Баранов, დასახ. ლექსიკ., გვ. 813. შესაძლებელია აგრეთვე ჩვენ აქ გვექონდეს არაბული قري ძირიდან („სტუმრის მიღება, გამასპინძლება“) ნაწარმოები ფორმა. შდრ.

^⑤مقري ან مقري — „სტუმართმოყვარე, радушный“.

„ჩემსა სიმცროსა გამზრდელნი სამუშაითოდ მზრდიდიან,
მასწავლეს მათნი საქმენი, მახლტუნებდიან, მწვრთიდიან,
ასრე გავიდი საბელსა, რომ თვალნი ვერ მომკიდიან“

(ვ. ტყ., 1394₁).

„იმღერდეს მგოსანნი და მოშაითნი აჯაბთა იქმოდეს, რომელ ეგეთნი
არვის უნახავს“ (ამირ. დარეჯ. 85₃₄).

„გაყვნა ორად მგოსანნი, მოშაითნი და მებუჟე-მედაბდაბენი და ბახ-
ტნი“ (ამირ. დარეჯ., 123).

არაბული ^①مشهد ძირიდან ^②مش — „ფოკუსების ჩვენება, ^③مشهد — „ფოკუს-
ების ჩვენება, შარლატანობა“, შდრ. აგრეთვე ^④مشهد — „ფოკუსების ჩვენება,
ქონგლიურობა“ ^⑤مشهد — „ფოკუსნიკი, ქონგლიორი“¹.

ქართ. მუშაითი მოდის, როგორც ჩანს, უშუალოდ არაბული ^⑥مشهد
ფორმიდან *muša'vid* > მუშავიდ — > მუშაიდ > მუშაით-ი.

ახ. სპარსულ ლექსიკონებშიც ეს სიტყვა მოინახა არა ^⑦مشهد-ის, არა-
მედ ^⑧مشهد (*mošš'bed*)-ის სახით².

შდრ. კატაბა, სადაც არაბ. შ გადამოცემულია ტ-თი. სიტყვის ბოლოს
დაპრუედა დ და გადავიდა თ-ში (შ > დ > თ). ეს სიტყვა სპარსულიდან რომ
ყოფილიყო ქართულში შემოსული, გვექნებოდა „მოშაბედი“ და არა „მუშაითი“.

15. მუშარადი — „სპილენძის ან რკინის თავის სარქმელი ომის დროს“.
(ვ. ტყ. ლექს., გვ. 372).

„შუბი ვსთხოვე, ხელი ჩავეყვ მუშარადის დასარქმელად“

(ვ. ტყ., 445₁).

„ზედა ეწერა: „აქა ძეს აბჯარი საკვირველიო,
ჯაჟვ-მუშარადი, აღმასი ხრმალი ბასრისა, მჭრელიო“

(ვ. ტყ., 1366₂).

„კიდობანი გახსნეს, პოვეს მუნ აბჯარი სამი ტანი,

„ჯაჟვი, ხმალი, მუშარადი, საბარკული მათი გვანი“ (ვ. ტყ., 1369₃).

„რა ტარიელ ფრიდონ იცნა თქვა: ვნახეო, ვინცა მინა,

მუშარადი მოიხადა, გაიღიმა, გაიციხა“ (ვ. ტყ., 1380₂).

— „პირ-ბოზო, ჩემი მორევენა რა დია დაგიქადიან?

მე ჩაბალახად გახმარებ, რაცა გიმუშარადიან“ (ვ. ტყ., 1605₄).

„ერთისა წლისა ბეგარ-ქმნილსა ჯერეთ სარტყელი არ შეეკნა და მუ-
შარადი არ მოეგადა, რომელ კულა ციხისა საძნელოსა გზასა აწუივნეს“ (ვის.
რამ., 146₆).

¹ Баранов. ლექსიკ., გვ. 512.

² Миллер. ლექსიკ., გვ. 498.

„არგინ გაჰყვა ლაშქარს კაცი, მუზარადი თავს დაერქვა“
(შპნმ., 97₃).

„როსტომ უკან მიეწივა აფრასიობს, გულად ზადსა,
შემოსტყორცნა საგდებელი, გარდააცვა მუზარადსა“ (შპნმ. I, 2614₃).

„როსტომ უბრძანა ლაშქართა“: „უძრავად აქ იყვენითა.
თავს მუზარადი დაირქო, შუბი აიღო ჭელითა“ (შპნმ., 3164₃ II).

„ფალაური ტანს ჩაიცვა, გაგულოვნდა ლომივითა,
ჭმალი წელთა შემოირტყა, მუზარადი ბერძულითა“
(შპნმ., 3875₃ II).

„ვინემ სისხლსა არ ვიძებნი, მუზარადსა არ მოვიჭდი“
(შპნმ., 3497₃ II).

არაბ. ^{مُزَارَادٍ} — მრ. რიცხვი ^{مُزَارَادٍ} — „მუზარადი, ჯავშანი“¹. არაბ. *muza-
rad* ამოსავალია ქართული მუზარადისათვის.

იუსტ. აბულაძის აზრით, „მუზარადი არის ძველი არაბ. სპარსული مُزَارَادٍ
ანუ სპარსული-ქართული მუზარად — „თმის დასაფარავი“ (თავის სარქველი),
მისი თქმით ეს სიტყვა უნდა შემოჭრილიყო ქართულში საშ. სპარსულიდან,
რადგან მასში საშუალო სპარსულის კონსტრუქციაც კი შენახულია. მსაზღვ-
რელი „მუ“ ^{مُو} — „თმა“, რომელიც წინ უძღვის საზღვრულს, გენეტივის მი-
მართებაში მასთან“ (შპნმ. ქართ. ვერს., II ლექს., გვ. 600).

უნდა შევნიშნოთ, რომ საშ. სპარსულისათვის უცნობია სიტყვა მუზარა-
დი, იქ გვაქვს *zrāh*, არამეული ნასესხები ფალაურიდან არის *zrād* (რომელიც
ახლოა არაბულ *zaraḍ*-თან), ჩრდილო-დასავლურ საშ. ირანულ დიალექტებში
შესაძლებელია აგრეთვე ფორმები *zrāh* > სომხ. *zrahk'* და *zrād* < ავ. *zraḍā*.
მუზარადის თავკიდური მუ-არაბულიდან მოდის. აქ ჩვენ საქმე გვაქვს არა-

ბულ პრეფიქსთან ^{مُ}, რომელიც მრავალთანხმოვნიანი ძირებიდან აწარმოებს
ქურჭლის, იარაღისა და ადგილის სახელებს ^{مُزَارَادٍ}-ის ტიპისა.

16. მულიმი — „ჯულის მოძღვარი, ექიმობისა და მისნობის მცოდნე“
(ვ. ტყ. ლექს., გვ. 372).

„სრულნი მუყრნი და მულიმნი მე გარეშემო მცვიდიან“
(ვ. ტყ., 351₃).

არაბული ^{مُؤَلِّمٌ} — „მასწავლებელი, მოძღვარი, ოსტატი, პატრონი“. ძი-

რიდან ^{مُؤَلِّمٌ} — ^{مُؤَلِّمٌ} — „ცოდნა, გაგება“ II თ. ^{مُؤَلِّمٌ} — „სწავლება, მითითება, ნიშ-
ნება“ (Баранов, ლექსიკ., გვ. 685).

¹ Баранов, დასახ. ლექსიკ. გვ. 411.

ახ. სპარსული **معلم** (moalem) — „მასწავლებელი, მოძღვარი“ ან არაბ. **معلم** — „მაცნე“, (IV თემაში **معلم** ნიშნავს „ცნობებას“ და ფონეტიკურად უფრო ახლოს არის ქართ. მულიმთან).

17. მუყარი — „მოლა“ (ვ. ტყ. ლექსიკონი, გვ. 372).

„სრულნი მუყარი და მულიმნი მე გარე შემომცვიდიან;

მათ ხელთა ჰქონდა მუსაფი, ყოველნი იკითხვიდიან“ (ვ. ტყ. 351).

„მუყარი მოასხნეს, სენითა მთქვეს გამაბელზებელითა“ (ვ. ტყ. 349).

საბას განმარტებით „მაჰმადიანთა მულა“ (ლექს. 427).

შეიძლება ჩვენ აქ გვქონდეს ამოსავალი სიტყვის სახით ახ. სპარსული **معارف** — „გამცნობი, მაცნე, შეტყობინებული, განმსაზღვრელი, მეცნიერი“ (Миллер, დასახ. ლექსიკ., გვ. 510). გამოთქმაში mo'aref. არაბული ძირიდან

عَرَفَ — „ცოდნა, შეტყობა“, II თემა **عَرَفَ** — „ცნობება, შეტყობინება, უწყება, ახსნა, მოთხრობა, გაცნობა, განსაზღვრა გამოცნობა“. **عَرَفَ** — „მისანი, მკითხავი, წინასწარმეტყველი“ (იხ. Баранов, დასახ. ლექსიკ., გვ. 651). ფონეტიკური ცვლილებებიდან ქართულში აღსანიშნავია **ع-ს > ყ-**ში გადასვლა და სიტყვის ბოლოს **ف > ვ-**ს დაკარგვა. შესაძლებელია აგრეთვე ეს სიტყვა (მუყ-

რი) ნაწარმოებია ძირიდან **عَرَفَ** — „კითხვა“, IV თ. **أَقْرَأَ** — „მკითხველი“.

18. მემაჯანი „ვეფხისტყაოსნის“ ლექსიკონში განმარტებულია, როგორც „მომრევი“. კონტექსტის მიხედვით ჩვენ ვფიქრობთ ასეთი განმარტება არ არის სავალდებულო. ვ. ტყ-ში ეს სიტყვა ორჯერ არის ნახმარი:

1. „ამის მეტსა ვერას გითხრობ მე სიტყვასა ამისთანსა:

ისი მიწოდოს არონინებს ტანსა მჭევრსა მემაჯანსა“ (ვ. ტყ., 261).

2. „უთხარით ბრძანებს ტარიელ, მეფე ლალი და ჯანია

იგი ხელმწიფე მალალი, მებრძოლთა მემაჯანია“ (ვ. ტყ., 1603).

პირველ შემთხვევაში მემაჯანი იხმარება ტანის ეპითეტად და სიტყვა მჭევრის სინონიმს წარმოადგენს. მეორე შემთხვევაშიც იგი იხმარება ლალისა და ჯანის გვერდით და მათი მსგავსი მნიშვნელობა უნდა ჰქონდეს, სახელდობრ, „მებრძოლთა მემაჯანი“ უნდა ნიშნავდეს „ლალი, თავისუფლად მომქცევი, ვისაც ბრძოლა თამაშად, ხუმრობად მიაჩნია“. ამოსავლად, ჩვენის ფიქრით, უნდა ვიგულისხმოთ არაბული ზმნა

مَجَّنَ — მასდ. **مَجَّنَ** მნიშვნელობით „ხუმრობა“, III თ. **مَجَّنَ**¹ — „სილალე, ხუმ-

რობა, თამაში“ და სხვ. მემაჯანი ნაწარმოებია **مَجَّنَ** ფორმიდან, რომელიც ქართულში მე-მაჯან-ს მოგვცემდა მე-პრეფიქსის დართვის საშუალებით².

¹ Баранов. დასახ. ლექსიკ., გვ. 949.

² მე- თავსართის დართვა შეიძლება გამოწვეული იქნათა, რომ სიტყვა მაჯანი (არაბ.

مَجَانِي) უკვე გვქონდა ქართულში მნიშვნელობით — „უფასო, უსასყიდლო“ (მაგ. „ვისრამიანში“ გვხვდება).

19. მუქასარი — „შარვალი ქალისა, საწმერთული, შეიდიში“, გვხვდება „ვისრამიანში“ და შეესატყვისება სპარსული ორიგინალის *ارسلو-ს* (იხ. ვის. რამ. ლექს. მ. თოდუას და ა. გვახარიას რედაქციით. გვ. 743).

„თუმცა ადგილი დაბალი იყო, ფერკნი ორივე იტკივნა, მუქასარი დახია“ (ვის. რამ., 162₃₆).

თუ მუქასარი მართლაც „შარვალს, შეიდიშს“ ნიშნავს, ერთადერთი საშუალება მისი ეტიმოლოგიისა, არაბულის მეშვეობით არის შემდეგი არაბული

ძირი *كسر* — ნიშნავს „გატეხას“, მეორე თემაში — „დამტყრევას, დამსხვრევას წვრილ ნაწილებად დაგლეჯას, დახევას“ და სხვ. ბარანოვის ლექსიკონში ნახვენებია, აგრეთვე, მნიშვნელობა — „ცვლა, გამოცვლა“ (მაგ., ფულისა).

თუ ამ მნიშვნელობიდან გამოვალთ, მაშინ ფორმა არაბ. მიმღეობისა *مكسر*, რომელსაც ეყრდნობა ქართული მუქასარი, შესაძლოა ნიშნავს საცვალს, რომელიც ქართველმა მთარგმნელმა გამოიყენა სპარსულ ტექსტში ნახმარი *ارسلو-ს* გადმოსაცემად, რამდენადაც ქართულში შალვარი მამაკაცის შარვის აღსანიშნავად იხმარებოდა¹.

ახ. სპარსულშიც ეს სიტყვა *مكسر* (*mokšsār*) — „გატეხილს“ ნიშნავს (იხ. Миллер, დასახ. ნაშრ., გვ. 523).

20. მუხაერი — „განცხრომა, ფუფუნება, გულისნება, ნებივრობა“ („ვისრამიანი“, ა. გვახარიას და მ. თოდუას გამოცემა, ლექსიკონი, გვ. 743). „ორივე მიჯნურნი ყმანი ჯელმწიფენი მუხაერსა შიგან იყვნიან“ (ვის. რამ., 114₁₆).

არაბ. *خير*, მრ. *أخير* — „კარგი, კეთილი, შესანიშნავა, უკეთესი, საუკეთესო, სიკეთე“ (შდრ. ქართ. „ხეირი, ხეირიანი“).

ამ სიტყვიდან ² პრეფიქსის საშუალებით ნაწარმოებია ფორმა *مخير* — „არჩევის უფლების მქონე, თავისი ნების მქონე“³ (სასიკეთო, საუკეთესო, განცხრომა; ფუფუნება და სხვ.). შდრ. ქართ. ნუკევა — სპარსული სიტყვიდან

niku — „კეთილი, კარგი“. სპარსულში ჩვენ გვაქვს *مخير* (*moxayār*) — „თავისუფლად ამომრჩევი, ნებიერი“. სიტყვა შემოსულია, როგორც ჩანს, სპარსული გზით⁴. ის, ვისაც შეუძლია თავისუფლად, თავის ნებაზე აირჩიოს, „ნებიერი“.

მუხაერსა შიგან ყოფნა, — „ნებივრობაში, განცხრომაში ყოფნა“.

¹ იხ. Zenker, ლექსიკ., გვ. 874, გ. წერეთელი, დასახ. ლექსიკ., გვ. 213; Баранов, დასახ. ლექსიკ., გვ. 881.

² არის მეორე შესაძლებლობაც, „ვისრამიანის“ ტექსტში თავდაპირველად გვქონდა „შალვარი მუქასარად დახია“, ე. ი. „წვრილად დახია“. შემდგომმა გადამწერებმა კი მუქასარი გაიგეს როგორც შალვრის სინონიმი ან შალვრის სახეობის აღმნიშვნელი სიტყვა, შალვარი ამოიღეს და დასტოვეს მხოლოდ მუქასარი.

³ Zenker, დასახ. ლექსიკ., გვ. 829; Баранов, დასახ. ლექსიკ., გვ. 306.

⁴ Миллер, დასახ. ლექსიკ., გვ. 475.

21. ტ რ ფ ი ა ლ ო ბ ა (ტრფობა, სატრფო და სხვა).

„შენ გ ტ რ ფ ი ა ლ ე ბ ე ნ მჭვრეტელნი, შენთვის საბრალოდ ბნდებთან“
(გ. ტყ. 1086₁).

„ვინცა გზას ნახნის უცხონი, ჰმსახურებდიან, ჰყმობდიან,
მოვიდოდნიან საჭვრეტლად, მას ზედა ს ტ რ ფ ი ა ლ ო ბ დ ი ა ნ“
(გ. ტყ. 376₂).

„ქალი რა ნახეს, ს ტ რ ფ ი ა ლ ო ბ ს შუქსა მას ბროლ-ბაკმათასა“
(გ. ტყ. 1334₁).

საბას ლექსიკონში შეტანილი აქვს ტ რ ფ ი ა ლ ე ბ ა (16.16 ეზეკია) და მას განმარტავს, როგორც „დაწმირება ნებისა, საწადლისა“, ხოლო ტ რ ფ ი ა ლ ი — „ტრფიალების მოქმედი“.

ჩვენის ფიქრით, ეს სიტყვა მომდინარეობს არაბული ზმნის ფორმიდან طَرَف „(თვალს) ახამხამებდა, უყურებდა, უცქეროდა“ طَرَف „შეხედვა, ცქერა, თვალი“. შდრ. ამავე ძირიდან ნაწარმოები طَرَف مَر. طَرَف. — „სიახლე; ახალი, იშვიათი რამ, უცხო, საუცხოვო“, რომელიც ქართულ ტურფაშია დადასტურებული¹. შდრ. — ქართული თვალი დაადგა, ე. ი. მოეწონა.

ამ ზმნას طَرَف X თემაში აქვს მნიშვნელობა; „ახლად, საინტერესოდ მიინევა“ > მოწონება, ტრფობა. ტრფიალება. შდრ. ძვ. ქართ. „სათნო იყო“ — შეიყვარა (ე. ი. კარგად მიიჩნია).

22. ყ ო ლ ბ ი — „ალყის შუაგული, გული“ (გ. ტყ., გვ. 388).

„მუნ დაემართა ავთანდილ, მას თანა ყ ო ლ ბ ი ჰყვებოდა“
(გ. ტყ., 987₂).

„მათ ლაშქართა ყ ო ლ ბ ს ა შუა ორბი სითმე გარდმოფრინდა“
(გ. ტყ., 980₁).

საბას განმარტებით ყ ო ლ ბ ი — „კაცნი გარშემორიგებულნი“ (საბა, 776)

არაბული قلوب مَر. قلوب: 1. გული, სული, გონება. 2. შუაგული, მარცვალი. 3. შუა-ადგილი, ცენტრი, ღერძი და სხვა (Баранов, დასახ. ლექსიკ., გვ. 848).

ახ. სპარსული — قلوب (qolub) მრ. قلوب (qolub) „გული, შუაგული, ცენტრი არმიისა“ (Миллер, დასახ. ლექსიკ., გვ. 384).

უეჭველია სპარსული მეშვეობა (აღსანიშნავი a > o). „ვისრამიანში“ ეს სიტყვა იხმარება დალალის, ნაწნავის, მნიშვნელობით:

„კოჭთამდის თმისა მისისა ყ ო ლ ბ ი მიჯნურთა ტოილო იყო და ფათერაკსა მისთვის არ ესუნა“ (ვის. რამ., 183₁₃).

შეიძლება აქ მეტაფორულად გვქონდეს ნახმარი „თმათა ჯარი“?

23. შ ა რ ი — „აბრეშუმის, კეთილი ნარმა“ (საბა).

„ვისრამიანის“ ორიგინალში შეესატყვისება სიტყვა شارس-ს „აბრეშუმის ქსოვილის სახე“. „...მოედანსა შინა დიდისა მთის ოდენი ცეცხლი დააგზე-

¹ გ. წერეთელი, არაბ. ქართ. ლექსიკონი, გვ. 130.

ბინა, რომელ მისი სიტყვო ცამდინ მისწუდებოდა და მისი ალი კეკლუცსა დიაცსა ჰგუანდა, რომელ შარისა პერანგითა ლამაზად იარებოდეს“ (ვის. რამ., 121₉).

„ქელითა გკალი და შარი კიდის-კიდე გამოიციცობის“

(ვის. რამ., 136₂₁).

აღბათ არაბული სიტყვიდან شَرٌّ — „თმა“, შრ. شِعْرَةٌ شعور, შრ. شَعْرَاتٌ —

„ბეწვი“ (თმისა) 1. ბოჭკო (ВОЛОКНО)¹. الشَّطِينُ ~ „ВОЛОКНО ХЛОПЧА“, شَعِيرَةٌ „და-

ფი, ბეწვი“². სპარსულში გვაქვს شَرٌّ (sh'ir) — „თმა“ და شعر بَاف — „მქსოვილი“.

შარი, როგორც ჩანს, ნიშნავს თმის ბეწვივით წმინდა ძაფისაგან მოქსოვილ ქსოვილს (აბრეშუმისა ან ბამბისა).

24. შაშარი — „სისხლის გამოსაშვებია“ (საბა). ვისრამიანის ორიგინალში შაშარის შესატყვისად გვაქვს نيشتر — „ნესტარი“.

„მოაბადის გული ასრე ავსილ იყო ვისის სიყუარულითა, რომელ რამინის შეგონება შაშრად უჩნდა“ (ვის. რამ. 57₃₀).

სიტყვა შაშარი ქართულში მიღებულია, როგორც ჩანს, ასიმილაციით

სა-შარ-ის-აგან, სადაც ფუძე შარ-ი იგივეა, რაც არაბული شَرٌّ — „ჩხვლეტა“, „სობა“, (etre pointée (lance))³. ე. ი. სა-შარ-ი=სა-სობ-ი, სა-ხვლეტ-ი, ეკალი, ნესტარი.

25. ხარაბათი — „ლოთი, მემთვრალე, სამიკიტნოების, სირაჯხანების ხშირი სტუმარი“.

„ვისრამიანის“ ორიგინალში შეესატყვისება ميسان — „სადვინე სირაჯხანა“⁴.

„ურიანი მისნი არიფნია, ხარაბათნი მისნი ნადიმნია“

(ვის. რამ. 105).

ხარაბათი არაბული წარმოშობის სიტყვაა, რომელიც სპარსული გზით

მოდის ქართულში. შდრ. არაბ. خرابة შრ. خرابات — „ნანგრევები, ნაშთები“⁵. სპარსულში ამ არაბული სიტყვის მრავლობითის ფორმამ خرابات (xārabat) მიიღო მნიშვნელობა სამიკიტნოსი, სირაჯხანის (ადგილი სადაც იკრიბებიან ნაძირალეები)= مشرب خانة ან ميسان „დებოშების ადგილი, ტავერნა“, ხოლო აქედან ნაწარმოები خراباتى სადაურობის სუფიქსით ნიშნავს „ლოთს, მემთვრალეს, სირაჯხანების მუდმივ სტუმარს“.

¹ გ. წერეთელი, არაბ. ქართ. ლექსიკ., გვ. 110; Баранов, დასახ. ლექსიკ., გვ. 510—11.

² Миллер, დასახ. ლექსიკ., გვ. 312; Zenker, დასახ. ლექსიკ., გვ. 545.

³ Belot, გვ. 893.

⁴ იხ. ვისრამიანის ლექსიკონი (ა. გვახარიას და მ. თოდუას გამოცემა), გვ. 755.

⁵ Баранов, დასახ. ლექსიკ., გვ. 404.

26. ხ ა ს ი ა თ ი — „ძირითადი თვისება, ზნე, ნიშანდობლივი თვისება, გული, სიცოცხლე, ხალისი“ (ვ. ტყ. ლექს., გვ. 395).

„ემა სოფლისა ხ ა ს ი ა თ ი, ჯავარ-სრული, მრავალ-წყალი“ (ვ. ტყ., 693).

არაბული ^{حَصِيَّت} მრ. ^{حَاصِيَات} ან ^{حَصَائِص}. „დამახასიათებელი ნიშანი, თვისება, თავისებურება“ (Баранов, დასახ. ლექსიკ., გვ. 280).

ახ. სპარსული ^{حَصِيَّت} მრ. ^{حَصَائِص} და ^{حَاصِيَات} — „თვისება, ბუნებრივი ნიშანი“ (Миллер, დასახ. ლექსიკ., გვ. 184).

მაგრამ „ვეფხისტყაოსნის“ ზემოაღნიშნულ კონტექსტში სიტყვა ხასიათი სხვა მნიშვნელობით იხმარება — „გული, სიცოცხლე, ხალისი“, მისთვის ამოსავალია მეორე არაბული სიტყვა ^{حَيَات} — „გრძნობა, განწყობილება, ხალი-

სი, გუნება“ ძირიდან ^{حَس} — „გრძნობა, შეგრძნება“ (Баранов, დასახ. ლექსიკ., გვ. 214). ახ. სპარსული ^{حَيَات} — „გრძნობები, განწყობილებანი“ (Миллер, დასახ. ლექსიკ., გვ. 176). შეადარეთ ახ. ქართ. გამოთქმა „ხასიათზე არა ვარ“ ან „ცუდ ხასიათზე ვარ“ და მისთანანი.

ორმა სხვადასხვა არაბულმა სიტყვამ ^{حَيَات} და ^{حَاصِيَّت} ერთნაირი ფონეტიკური სახე მიიღო ქართულში.

სპარსულში განირჩევა თავკიდური, ^ح და ^خ რომელიც ქართულში ერთგვარად გადმოვიდა. გრძელი ^ā და მოკლე ^{a, i}, პირველ მარცვალში აგრეთვე ა-თია გადმოცემული, არ არის განსხვავება ქართულში (ისე როგორც სპარსულში) ^س-სა და ^ص-ს შორის, ამიტომ ქართულში მივიღეთ ერთი სიტყვა, რასაც, ალბათ ხელს უწყობდა ერთგვარი სემანტიკური სიახლოვეც. თვისება, ზნე — გუნება, განწყობილება.

27. ხ ა ზ ი (ნახაზობა) 'მოხაზულობა, სურათის დახატულობა' (ვ. ტყ. ლექს.).

„რა გაიმბო ქება მისი, რა სიტურფე, რა ნაზობა!

ვინ გაიცდის შუქთა მისთა, ვინმცა ვით ქმნა ნ ა ხ ა ზ ი ბ ა“

(ვ. ტყ., 1136).

შეიძლება ეს იყოს არაბული ^{خَازِي} — „ხაზი, ზოლი, კვალი, ტრასა, რიგი, ხელი, დამწერლობა, კალიგრაფია“.

^{خَازِي} (п) ^{خَازِي} — „ხაზის გავლება, ხაზვა, დახაზვა, წერა, გეგმის დახაზვა“ (Баранов, დასახ. ლექსიკ., გვ. 284).

ახ. სპარსული ^{خَازِي} მრ. ^{خَازِيَات} (ხოტუტ): 1. ხაზი, შტრიხი, 2. ხელი, დამწერლობა, 3. დოკუმენტი, გუჯარი, სიგელი და სხვა.

ასახსნელია, რატომ მოგვცა არაბ. ^خ-მ სპარს. (თ) ქართულში ^ხ. ფორმიდან მიღებულა ხატი, ხატვა.

შიდილება ჩვენ აქ საქმე გვქონდეს არაბულ სიტყვასთან حز — „метва, зарубеа“, ნიშნის დადება, დაწირვა. ძირიდან $\text{حز}^{\text{ح}} (n) \text{حز}$ — *дeлaть нaдрeз, зaрубeу* — „დაწირვა, წირის, ხაზის გავლება“ (მჭრელი იარაღით), *წერა*.

არაბული ح ხშირად გადმოდის ქართულში როგორც *ხ*. *შდრ.* ხასიათი და სხვა.

28. *ჯალაბი* — „წვეულნი, მოწვეული ხალხი, წვეულება, სახლელი, *ჯალაბობა*, მთელი სახლობა, ოჯახობა“.

„მისგან კიდე არვინ შეპყვა, ავთანდილ უჩნს ვითა შვილი ყველაკაჲ გაიყარა, *ჯალაბი* ჩანს არ დაჯრილი“ (გ. ტყ., 101₃).

„გაყრა ბრძანეს, გაიყარნეს, *ჯალაბობა* გაათხელეს“ (გ. ტყ., 731₄).

„რა *ჯალაბი* გაიყარა, ყმა ვაზირისა ეუბნების“ (გ. ტყ., 732₁).

„რა სულად მოვე, შემესმა ხმა ტირილისა და ვისა.

გარე მომრტყმოდეს *ჯალაბნი*, ვითა ჩამსხდომნი ნავისა“

(გ. ტყ., 348₄).

„სმა, პურობა, გახარება ქნეს, *ჯალაბი* გაადიდეს;

ვითარცა ქორწილობა ხამს, ეგეთსა გარდებდიდეს“ (გ. ტყ., 1640₁).

„შორს უარებდეს სარანგნი, ხელთა აქვს მათ აბჯარია

მოიჯრებოდეს *ჯალაბნი*, სარანგთა დამსაჯარია“ (გ. ტყ., 1461₃).

„შევიდეს და დიდი შექმნეს *ჯალაბობა* არ ხალვათი,

იქით აქეთ დიდებულნი წარიგებით ათჯერ ათი (გ. ტყ., 1011₄).

არაბული სიტყვიდან — جَب , جَب — „მიზიდვა, მიახლოება, შემოტანა,

იმპორტი“ (Баранов, დასახ. ლექსიკ., გვ. 163), جَب — „შემოტანილი, შემოყვანილი (საქონელი) მონები“. აბ. სპარსული جال جاب (jalāb). — „მიახლოება, დაახლოება, მიზიდვა“ (Миллер, დასახ. ლექსიკ., გვ. 151). შემოტანილი, შემოყვანილი > მოწვეული, მოზიდული.

* * *

არაბული წარმოშობის ლექსიკური ელემენტები, რომლებიც საკმაოდ დიდი რაოდენობით გვხვდებიან ქართული ენის ლექსიკურ შემადგელობაში, ფებს იკიდებენ ქართულში დაახლოებით VIII საუკუნიდან; პირველად არაბული წარმოშობის საკუთარი სახელებისა და სამოხელეო ტერმინების სახით, რომელთაც უკვე IX საუკუნიდან დაწყებული მოსდევს რამდენიმე ზოგადი სახელი, დამოწმებული ძველი ქართული ლიტერატურის ისეთ ძეგლებში, როგორიც არის, მაგ., „ბალაღარიანი“, „მამათა სწავლანი“ და სხვა. ეს სიტყვები თავისი ფონეტიკური სახის მიხედვით ახლოს არიან არაბულ ფორმებთან (მუსმარი, სირაჯი, რუბე, მაშფალა, ბარჯი, სახიერი, ტრფიალი და სხვა). მათგან უმრავლესობა შემოსულია, როგორც ჩანს, უშუალოდ არაბულიდან, ნაწილი

კი ახ. სპარსულის მეშვეობით, სადაც არაბული წარმოთქმა ზუსტად იყო დაცული და მათი შეგუება სპარსული ენის ფონეტიკასთან დასრულებული არ იყო. XI საუკუნიდან იწყება. უკვე ახალი სპარსულის მეშვეობით, არაბული სიტყვების მოძალემა, განსაკუთრებით მრავლად კი ისინი კლასიკური საერო ლიტერატურის ძეგლებში გვხვდებიან.

არაბული, სპარსული და ქართული ფორმების შეპირისპირებას და ფონეტიკური შესატყვისობის დადგენას განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება არაბული სიტყვების შემოსვლის გზების გასარკვევად, თუმცა ამ შესატყვისობათა ზუსტი დადგენა მრავალ სირთულესთან არის დაკავშირებული. ეს სირთულე შემდეგში მდგომარეობს: 1. არაბულის, სპარსულისა და ქართულის სახით ჩვენ საქმე გვაქვს სამი სხვადასხვა ენობრივი სისტემის წარმომადგენელთან, რომელთა ფონეტიკური შედგენილობა მკვეთრად განსხვავდება ერთმანეთისაგან. სპარსულსა და ქართულს სხვადასხვა შესაძლებლობები აქვთ სპეციფიკური არაბული კონსონანტიზმის გადმოსაცემად (განსაკუთრებით ემფატიკური და ინტერდენტალი თანხმოვნებისათვის). სპარსული, რომლის კონსონანტური სისტემა უფრო მარტივია, უფრო მარტივად წყვეტს საკითხს, გადმოსცემს რა ერთი თანხმოვნით რამდენიმე არაბულ სხვადასხვა ხასიათის თანხმოვნს, მაგალითად, არაბული ინტერდენტალი **ث, ض** და **س** წარმოთქმაში გადმოიცემა **გ**-თი, თანხმოვნები **ذ, ج, س, ظ** გადმოიცემა **ჯ**-თი, **ط** და **ت** გადმოიცემა **ყ**-თი, და სხვა. ერთადერთი საშუალება, რომელიც სპარსულს მოეპოვება, რათა თავიდან აიცილინოს დამთხვევა ისეთი არაბული სიტყვებისა, რომლებიც ზემოთ აღნიშნული ბგერებით უპირისპირდებიან ერთმანეთს, არის გრაფიკა, სადაც ნასესხებ არაბულ სიტყვებს შენარჩუნებული აქვთ საკუთარი დაწერილობა. 2. ქართულს, რომელსაც უფრო მდიდარი კონსონანტური სისტემა გააჩნია (ხშილთა სამეულებრივი სისტემა, მკვეთრი აფრიკატები და სხვა), მეტი საშუალება აქვს გადმოსცეს არაბული სპეციფიკური თანხმოვნები, თუმცა ქართული დამწერლობის სისტემა, რომელიც წარმოთქმის ზუსტი შესატყვისია, ვერ დაგვეხმარება სპეციფიკური არაბული თანხმოვნების დაპირისპირებებზე დამყარებული არაბული სიტყვების დამთხვევათა თავიდან აცილებაში ქართულში. ამის მაგალითად შეიძლება გამოგვადგეს ქართული სიტყვა **ლაყაფი**, სადაც ადგილი აქვს კონტრამინაციას ორი არაბული სიტყვისას: **لقب** — „თავიშექცევა, ხუმრობა გართობა“ და **لقب** — „მეტსახელი ზედწოდება“, „ცუდ-მოუბარი“ (საბა). **خاسيات** თი, სადაც შეიწყა ორი არაბული სიტყვა **خاسيات** —

„ნიშანი, თვისება, თავისებურება“ და **خاسيات** — „გრძნობა, განწყობილება, გუნება, ხალისი“ და სხვა. ხშირად ერთ არაბულ ბგერას ქართულში რამდენიმე შესატყვისი მოეპოვება. მაგალითად, არაბულ **خ** გადმოიცემა ან ნულით, ან და **ყ**-თი. **ح** **ჰ** აგრეთვე ან ნულით, ან **ხ**-თი. **ق** ან **კ**-თი, ან **ყ**-თი და **ხ**-თი. **ك** — **კ**-თი და **ქ**-თი, **ط** — **ტ**-თი და **თ**-თი და სხვა. ხმოვნები **i**-ი და **e**-თი, **u** — **უ** და **o**-თი და სხვ. ეს გარემოება ზოგჯერ საშუალებას იძლევა დავათარილოთ ნასესხები ან გავარკვიოთ შემოსვლის გზა. მაგალითად, სიტყვები, რომელთაც

ღ-ის ნაცვლად ქართ. ყ აქვთ, ან ც-ის შესატყვისად ქართ. კ უფრო ადრინდელ ძეგლებში გვხვდებიან და უნდა ვიფიქროთ, რომ ისინი გაცილებით ადრე არიან შეთვისებული და ნაწილობრივ მაინც უშუალოდ, ვიდრე ღ დაკარგული ან ც-ს შესაბამისად ქართ. ყ- მქონე სიტყვები, რომლებიც უფრო გვიანდელნი და სპარსულის მეშვეობით არიან შემოსულნი ქართულში. იგივე ითქმის ტ-ს მქონე სიტყვების მიმართაც, არაბ. ტ-ს შესატყვისად თ-ს მქონე სიტყვებთან მიმართებით, ისე, როგორც არაბ. თ-ს ნაცვლად ე და თ-ს ნაცვლად— თ მხოლოდ სპარსული გზით შემოსულ შედარებით გვიანდელ სიტყვებში შეიძლება გვქონდეს. ასეთი ხასიათის ფონეტიკური ცვლილებები უნდა გავარჩიოთ ქართულ ნიადაგზე განვითარებული ფონეტიკური ცვლილებებისაგან (ასიმილაცია, დისიმილაცია, სიტყვის ბოლოს მუდგართა დაყრუება, ბგერათა შენაცვლება. ამოფარდნა და სხვა), რომელსაც ადგილი აქვს არაბული წარმოშობის სიტყვებშიც, რამდენადაც ისინი უკვე ქართული ენის განვითარების კანონებს ემორჩილებიან.

იმის გამო, რომ არაბულმა სიტყვებმა გზა გაიკაფეს ქართულში იმ დროს, როდესაც ქართული ლიტერატურული ენა უკვე ჩამოყალიბებული და განვითარების მაღალ საფეხურზე მდგომი იყო, მათ (იშვიათი გამონაკლისის გარდა) სიმრავლის მიუხედავად ვერ მოახერხეს ისე „გაქართულება“, რომ ძნელი იყოს მათში ნასესხები სიტყვების ამოცნობა, როგორც ეს ირანული ენებიდან ძალიან ძველი ნასესხებების შემთხვევაში გვაქვს. არაბულ სიტყვათა ფონეტიკური იერი და სტრუქტურა ადვილად გვაგრძნობინებს თავის უცხოურობას, მიუხედავად გავრცელებულობისა და მათი გამოყენებისა ყოველდღიური და აუცილებელი ხმარების ცნებათა აღსანიშნავად.

ქართულში შეთვისებულ არაბულ სიტყვებში მეტყველების ნაწილებს შორის უმეტესობას შეადგენენ მიმღეობისა და მასდარის ფორმები და მ პრეფიქსით (რომელიც მრავალთანხმოვნიანი ძირებიდან ადგილის, ქურჭლისა და

იარაღის სახელებს აწარმოებს) დაწყებული სიტყვები ⁶ **مفتح**-ის ტიპისა, ამით აიხსნება განსაკუთრებული სიმრავლე მ-ზე დაწყებული არაბული სიტყვებისა ქართულში (მუზარადი, მუფარახი, მუხაერი, მუჯამარი და სხვა). არის შემთხვევები ზმნური ფუძეების სესხებისაც (მაგ. ტრფიალება).

სპარსული გზით შემოსული სიტყვების გამოვლინებაში, ფონეტიკური ფაქტორების გარდა, გვეხმარება მორფოლოგიური ელემენტები, რომლებიც ახლავს ხოლმე არაბული წარმოშობის სიტყვებს სპარსულში (სადაურობის აღმნიშვნელი **د**, სუფიქსი, კნინობითის მაწარმოებელი **ان**, **ي**. წ. არაბულ-სპარსული ჰიბრიდული სიტყვები და სხვა).

მიუხედავად იმისა, რომ XI საუკუნიდან დაწყებული არაბული სიტყვების შემოსასვლელად სპარსული ძირითადი გზაა, არ შეიძლება დაბეჯითებით იმის თქმა, რომ XI საუკუნის შემდგომ არცერთი არაბული სიტყვა აღარ შემოდის ქართულში უშუალოდ. გარკვეული რაოდენობა არაბული სიტყვებისა, დადასტურებული „ვისრამიანში“, „ვეფხისტყაოსანში“ და კლასიკური საერო ლიტერატურის სხვა ძეგლებში, თავისი ფორმისა და მნიშვნელობის მიხედვით უფრო ახლოს დგას ამოსავალ არაბულ ფორმებთან, ვიდრე სპარსულ ნასესხებებთან. უნდა ვიფიქროთ, რომ განათლებული ქართველი მწერლები არაბულ

ენას დაუფლებული იყვნენ სპარსელებზე არა ნაკლებად და არაბულ ლიტერატურას ორიგინალში კითხულობდნენ (რუსთველი, მეხოტბეები, ვისრამიანის მთარგმნელი და სხვებიც). ამის ერთერთი საბუთია ის გარემოებაც, რომ როგორც ქართული „ვისრამიანის“ სპარსულ ორიგინალთან შეპირისპირებისას ირკვევა, ქართველი მთარგმნელი ორიგინალის ზოგ სპარსულ ან არაბულ სიტყვას ცვლის ისეთი ქართულში დამკვიდრებული არაბული სიტყვით, რომელიც სპარსულში ან არ გვხვდება, ან იქ სხვა ფორმით არის წარმოდგენილი (ზღრ. შაშარი, ხარაბათი, მუხაერი, ასაბადი და სხვა). არაბული წარმოშობის ლექსიკის შესწავლას ქართულში დიდი მნიშვნელობა აქვს არა მარტო ქართული ენის ისტორიისა და ლექსიკოლოგიისათვის; ქართულში დადასტურებულ არაბულს და ე. წ. არაბულ-სპარსულ სიტყვებს შეუძლიათ გარკვეული შუქი მოჰფინონ არაბული და განსაკუთრებით სპარსული ისტორიული ფონეტიკისა და ლექსიკოლოგიის საკითხებსაც².

ზოგადი ვნათმეცნიერების
კათედრა

(შემოვიდა რედაქციაში 20/IX—1963 წ.)

М. АНДРОНИКАШВИЛИ

АРАБСКИЕ СЛОВА, ПРОНИКШИЕ В ГРУЗИНСКИЙ ЯЗЫК ЧЕРЕЗ ПЕРСИДСКИЙ

Резюме

1. Арабские лексические элементы начинают проникать в грузинский язык примерно с VIII в. н. э.; с XI в. число усвоенных грузинским языком арабских слов возрастает, но заимствование осуществляется, главным образом, через посредство персидского языка.

Для выяснения пути проникновения арабских слов в грузинский язык большое значение имеет сопоставление арабских, персидских и грузинских форм заимствованного слова и установление точных фонетических соответствий.

¹ იხ. „ვისრამიანი“, ა. გეზარიას და მ. თოდუას გამოცემა, ლექსიკონი.

² ჩვენი სტატია დასაბუქდად გადაცემული იყო 1963 წელს, დაწერილი კი გაცილებით ადრე. ეს კრებული კი დაგვიანებით გამოდის. ამის გამო ჩვენ ვერ გამოვიყენეთ გერმანელი მეცნიერის Heinz Faehrich-ის საინტერესო შრომა Arabische Lehnwörter in der georgischen Sprache, გამოქვეყნებული ჟურნალში „ბედი ქართლისა“ (Revue de kartvelologie), vol. XVII—XVIII, № 45—46, Paris, 1964. აღნიშნული ნაშრომი ეხება ქართულში არაბულიდან ნასესხებ სიტყვებს, ძირითად მასალად გამოყენებულია „ქართულ განმარტებით ლექსიკონში“ და რ. მეკელანის „ქართულ-გერმანული ლექსიკონში“ მითითებული არაბული სიტყვები და წარმოდგენილია ფონეტიკური ნარკვევი არაბული ბგერების ქართულში გადმოცემის შესახებ, სადაც ზოგიერთ შემთხვევაში იმავე საკითხებზეა საუბარი, რაზედაც ჩვენს შრომაში. ჩვენ დაგვრჩენია მხოლოდ მწუხარება გამოვთქვათ იმის გამო, რომ აღნიშნული ნაშრომი ვერ გავითვალისწინეთ ჩვენგან დამოუკიდებელი მიზეზების გამო.

2. Языки грузинский и персидский, обладая различными фонетическими системами, имеют различные возможности для передачи специфических арабских звуков (эмфатические и интердентальные согласные и т. д.). Персидский язык, имея более простую систему консонантов, решает вопрос более просто, передавая одной согласной несколько арабских согласных. Например, арабские *ص, س, ث* в персидском произношении не отличаются друг от друга, таким же образом арабские *ظ, ض, ز, ذ* передаются одним звуком (*z*), нет разницы и в произношении *ط* и *ت*. Но зато персидский язык, сохраняя написание заимствованных арабских слов, имеет возможность графически отличить эти звуки друг от друга и избежать омофонию.

Грузинский язык, обладая более богатой и сложной системой консонантов, имеет лучшие возможности для передачи арабских звуков, хотя грузинская система письма, точно соответствующая произношению, не в состоянии избежать совпадения арабских слов, противостоящих друг другу специфическими арабскими согласными. Примером этого могут служить такие грузинские слова, как *ლადობ-ა, ლადობ-ობ-ა*, которые являются контаминацией двух арабских слов *لقب* и *لعب*, так же как слово *ბაბობობ*, в котором слились арабские *حیات* и *خاصیات* и другие.

3. Часто один арабский звук имеет в грузинском несколько соответствий, например арабский *ع* (') передается или нулем или через грузинский *უ*, арабский *ح* (*h*) или нулем или через грузинский *ბ*, арабское *ك* через *ქ* и *ჭ*, *ط* через *თ* и *ძ* и т. д. Это обстоятельство, в ряде случаев, дает возможность датировать заимствование или выяснить путь проникновения арабского слова в грузинский язык. Например, слова, имеющие вместо арабского *ق* грузинский *ქ* или вместо арабского *ع* грузинский *უ*, встречаются в более ранних памятниках и нужно думать, что они проникли в грузинский язык раньше слов, имеющих нуль вместо *ع* и *у*— вместо *ق*, притом в большинстве случаев непосредственно из арабского. То же самое можно сказать о словах, имеющих *ძ*— вместо арабского *ط* по отношению к словам, где *ط* передается через грузинский *თ*, что характерно для поздних заимствований через персидский язык.

4. Арабские слова, засвидетельствованные в грузинском, легко могут быть опознаны по своему фонетическому облику. Они, несмотря на многочисленность, не смогли приспособиться к грузинскому так, как самые древние заимствования из иранского, в которых трудно узнать заимствованные слова. Это объясняется тем, что арабские слова проникли в грузинский язык, когда древнегрузинский литературный язык был уже формирован и стоял на высокой ступени развития.